

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
A. J. GREIMO SEMIOTIKOS IR LITERATŪROS TEORIJOS CENTRAS

Toma Kulbytė
Laisvalaikio reikšmių konstravimas urbanistinėse erdvėse

Magistro darbas
Semiotikos studijų programa

Darbo vadovas Doc. dr. Paulius Jevsejevas

Vilnius, 2025

Toma Kulbytė, „Laisvalaikio reikšmių konstravimas urbanistinėse erdvėse“ / “The Construction of Leisure Meanings in Urban Spaces”, magistro darbas, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2025, p. 39

Raktiniai žodžiai: erdvė, laisvalaikis, miestas, erdvės semiotika, ideologija

Anotacija: Pasitelkus greimiškosios semiotinės analizės instrumentus, magistro darbe analizuojamos Vilniaus viešosios erdvės: Vingrių šaltinių skveras, poilsio zona prie Baltojo tilto bei Perkūnkiemio poilsio erdvė. Darbo tikslas – ištirti laisvalaikio paradigmų raišką viešosiose Vilniaus erdvėse. Darbe aktualizuojant erdvinių struktūrų ir socialinių reikšmių santykį, aptariamos šių struktūrų generuojamos laisvalaikio reikšmės.

Keywords: space, leisure, urban, spatial semiotics, ideology

Annotation: This thesis examines three public leisure spaces in Vilnius - Vingrių šaltinių square, the recreational area near the Baltas tiltas, and the Perkūnkiemis leisure zone - through the lens of Greimassian semiotic analysis. The study explores how spatial structures produce leisure meanings, emphasizing the relationship between spatial form and social meaning.

TURINYS

IVADAS.....	4
TEORIJA IR METODAS.....	6
Erdvė kaip semiotikos objektas.....	6
Habitus.....	7
Laisvalaikio paradigmos.....	9
Erdvinės metaforos.....	13
VILNIAUS VIEŠŲJŲ ERDVIŲ ANALIZĖ.....	16
Laisvalaikio erdvė prie Baltojo tilto.....	16
Vingrių šaltinių skveras.....	22
Laisvalaikio zona Perkūnkiemyje.....	28
IŠVADOS.....	33
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	36
SANTRAUKA.....	38
ABSTRACT.....	39

IVADAS

Miestas daugelio mūsų suvokiamas kaip įprastas gyvenimo fonas: urbanistinės erdvės veikia kaip orientyrai kasdiniuose maršrutuose ir kaip terpė, kurioje skleidžiasi mūsų kasdieninės praktikos. Vis dėlto miesto erdvės nėra neutralios: vienos jų atrodo įtraukiančios, kitos – atstumiančios, o patekę į skirtingas erdves dažniausiai elgiamės ir veikiame skirtingai. Šį erdvės poveikį dažnai patiriame intuityviai, nesąmoningai prisitaikydami prie aplinkos normų ir nerašytų elgesio taisyklių. Šios kasdienės patirtys leidžia teigti, jog urbanistinės struktūros daro poveikį mūsų kasdienybės dinamikai, o taip pat ir erdvėse besivystančioms socialinėms sąveikoms bei praktikoms. Tad šiame darbe į pasirinktas Vilniaus viešąsias erdves bus bandoma pažvelgti kaip į darinius, kurie yra ne tik fiziniai geografiniai, bet ir socialiniai bei ideologiniai.

Atsižvelgiant į pastarojo meto intensyvią Vilniaus miesto plėtrą, bus analizuojama, kaip naujos poilsio zonos materializuoja vyraujančias ideologijas, koku būdu jos gali konstruoti specifinius buvimo mieste ir konkrečiai laisvalaikio modelius. Laisvalaikio ideologijos raiška Vilniaus urbanistinėse erdvėse iki šiol nebuvo nuosekliai tirta, o pačios Vilniaus viešosios erdvės semiotiniais metodais analizuotos itin fragmentiškai. Tad šis tyrimas yra ir tam tikras semiotikos metodo išbandymas siekiant erdviškai perskaityti sociokultūrinius reiškinius.

Šio **tyrimo objektas** – trys Vilniaus viešosios laisvalaikio erdvės: Vingrių šaltinių skveras, laisvalaikio zona prie Baltojo tilto ir poilsio zona Perkūnkiemio rajone. Vingrių šaltinių skveras, anksčiau atlikęs tranzitinio koridoriaus funkciją, miestiečiams kaip viešoji laisvalaikio erdvė atvertas 2022 m.; Neries krantinė ties Baltuoju tiltu dabartinį pavidalą įgijo dėl pastaraisiais keliais metais vykdytų plėtros darbų; Perkūnkiemio laisvalaikio zona rekreacinių erdvių stokojantiems rajono gyventojams tapo prieinama nuo 2023 m., tad tapo svarbiu lokaliu įvykiu. Tyrimui šios erdvės pasirinktos atsižvelgiant į jų naujumą, siekiant analizuoti jose artikuliuojamas ir konstruojamas dabartinės laisvalaikio modeliavimo tendencijas.

Šio darbo **tikslas** – ištirti laisvalaikio paradigmų raišką viešosiose Vilniaus erdvėse. Šiam tikslui pasiekti keliama **tyrimo uždaviniai**:

1. Apibrėžti erdvę kaip semiotikos objektą, aktualizuojant erdvinių struktūrų ir socialinių reikšmių santykį.
2. Perskaityti viešąsias laisvalaikio erdves kaip erdvinėmis metaforomis išreiškiamas turinio paradigmas.
3. Semiotiškai išanalizuoti pasirinktas erdves aprašant jose aktualizuotas laisvalaikio ideologijas.

4. Remiantis analizės rezultatais aptarti laisvalaikio reikšmių cirkuliaciją viešosiose erdvėse, išskirti vyraujančią laisvalaikio paradigmą (-as).

Teorinėje tyrimo dalyje pristatomos Algirdo Juliaus Greimo suformuluotos metodinės erdvės analizės prieigos, kuriose erdvė traktuojama kaip socialinio signifikato signifikantas. Formuojama bendra tyrimo schema: turinio plotmė (laisvalaikio paradigmos) ir išraiškos plotmė (erdvinė metaforinė šių paradigmų išraiška); interpretuojama Greimo komunikacijos struktūros, leidžiančios miestą suvokti kaip adresanto-konstruktoriaus sukurtą ir adresato skaitomą pranešimą-objektą, rėmuose. Greimo siūloma analizės prieiga papildoma Pierre'o Bourdieu habitus sąvoka, kuri išplečia kolektyvinio adresanto sampratą – miesto erdvės traktuojamos kaip viena iš habitus raiškos formų: kaip signifikantas, erdvės aktualizuoja laisvalaikio paradigmas, o kaip naudoti skirtas erdvinis darinys – modeliuoja naudotojų subjektyvybės potencialumus.

Antrojoje darbo dalyje analizuojamos pasirinktos viešosios laisvalaikio erdvės. Analizės kryptimi pasirinktas erdvinių elementų artikuliuojamų laisvalaikio reikšmių perskaitymas bei jų sąsajos su teorinėje dalyje suformuluota tyrimo schema. Vis dėlto ši schema naudojama ne kaip griežtai taikytinas metodologinis karkasas, o kaip atspirties taškas, padedantis nustatyti bendrąsias analizės koordinatas.

TEORIJA IR METODAS

Erdvė kaip semiotikos objektas

Konceptualizuojant erdvę kaip socialinių ir kultūrinių reiškinių sistemą, šiame darbe remiamasi Greimo straipsnyje „Topologinės semiotikos linkui“ suformuluota erdvės analizės metodologine prieiga, kuri erdvę traktuoja kaip socialinio signifikato signifikantą. Koreliacija tarp socialinio signifikato ir erdvinio signifikanto leidžia konstruoti erdvinius objektus ir juos suvokti, kaip neerdvinių reiškinių sistemą.¹ Siekdamas apibrėžti erdvės semiotikos gaires, Greimas teigė, jog šį projektą galima apibrėžti ir kaip visuomenės įrašymą į erdvę, ir kaip erdvinį šios visuomenės perskaitymą, kur erdvinė kalba tampa vienu iš socialinės morfologijos raiškos būdų.²

Statiškos socialinės morfologijos kategorijos (šventa vs pasaulietiška; privatu vs vieša; viršesnis vs žemesnis; vyriška vs moteriška) yra relevantiškos, kuomet kalbama apie ikiindustrinio miesto sandaros tipologiją. Tačiau industrinėse visuomenėse pastovias socialines morfologijas pakeitė sociosemiotinės sintaksės, kuriose miestas tampa individualizuotos instancijos formuojamu apmąstymo objektu, skirtingai nuo ikiindustrinės gyvenvietės, kuri „mąstė ir reiškė save pačią“.³

Teigdamas, jog miesto semiotika turi būti pasitelkiama erdvės semiotikos projekto vystymui, Greimas išskiria dvi miesto semiotikos metodologines prieigas: interpretacinę ir generatyvinę. Šios dvi prieigos atitinka du komunikacinės struktūros poliūs: miestą kaip pasakymą, kurį skaito adresatas, ir adresanto sakomą miestą. Šiame darbe itin svarbi miesto analizei Greimo pasitelkta komunikacijos struktūra, kuri leidžia miestą suvokti kaip adresanto-konstruktoriaus sukurtą ir adresato skaitomą pranešimą-objektą, kurį, anot Greimo, galima šifruoti tiek rekonstruojant jo sukūrimo procesus, tiek stengiantis išskaityti jame glūdinčias prielaidas ir presupozicijas.⁴

Urbanistinį adresantą Greimas laiko kolektyviniu aktantu. Architektas, jo teigimu, yra tik vienas iš kolektyvinio aktanto, kurio struktūroje ekonominiai ir politiniai komponentai neretai yra galingesni už patį architektą kaip projektuotoją, elementų. Pasak Greimo, kolektyvinio aktanto struktūrą sudaro ne vien turimi galėjimo, norėjimo ar mokėjimo modalumai, bet ir įdėtas ideologinis turinys, o tyrinėjimo užduotis yra parodyti, kaip skirtingos valios, sudarančios šį aktantą, virsta prieštaravimų kupina vertybių amalgama, nulemiančia ideologinį miesto modelį.⁵

¹ Greimas, A. J. (2011). Topologinės semiotikos linkui; *Baltos lankos*, Nr. 34, p. 148

² Ten pat, p. 146

³ Ten pat, p. 147

⁴ Ten pat, p. 156

⁵ Ten pat, p.168-169

Būti adresatu urbanistinėse erdvėse reiškia būti „įvairių erdvinių pranešimų sankirtos vieta, bet taip pat atsiliepti į šiuos pranešimus, aktyviai įsitraukti į įvairias programas ir veiklas, kurios jį, individą, gundo ir tramdo“.⁶ Dialogiškas santykis tarp adresanto ir adresato per miestą kaip pranešimą tampa teoriniu pagrindu prielaidai, jog urbanistinė erdvė funkcionuoja kaip reikšminė struktūra, sąveikaujanti su socialiniais subjektais. Ši sąveika vyksta per reikšmes, kurias gali generuoti pati erdvė ir per interpretacijas, kurias jai suteikia socialiniai subjektai ar erdvines paskatas, kurioms tie subjektai pasiduoda.

Habitus

Alexandrosas Ph. Lagopoulosas siekdamas tiksliau apibrėžti erdvės semiotiką, socialinių struktūrų, socialinių praktikų ir semiotinių reiškinių tarpusavio sąveikai aiškinti pasitelkia Pierre'o Bourdieu *habitus* sąvoką. *Habitus* yra praktinių taksonomijų, kategorijų ir hierarchijų rinkinys, kuris įsikūnija veiksmuose ir patirčių kasdienybėje, – jis veikia nepastebimai, kad taptų pripažįstamas.⁷ *Habitus* veikia kaip žinojimo forma, įsitikinimų apie realybę rinkinys, kuris nėra reflektysiai suvokiamas, bet internalizuojamas ir įkūnijamas: „Tai įkūnytas socialinis žinojimas, įsiskverbęs į individo kūną, įtvirtintas, susigulėjęs apibrėžtu istoriniu laikotarpiu tam tikrose socialinėse grupėse, kurios ilgą laiką gyveno pagal tas pačias materialias egzistencijos sąlygas. Tai tarsi „antra prigimtis“, tačiau ji nėra įgimta, o įgyta tam tikrose sociokultūrinėse aplinkybėse. Ir būtent dėl to ji nėra reflektuojama jos turėtojų, veikia ikisąmoninėje plotmėje ir atrodo savaime suprantama, „natūrali“.⁸ *Habitus* yra būdas, kuriuo subjektyvūs elementai įrašomi į tikrovę ir tampa savaime suprantamais, o ideologija įrašoma į įpročius ir aplinką.

Remdamasis Bourdieu, Lagopoulosas apibrėžia *habitus* kaip istoriškai apibrėžtą tvirtų nuostatų sistemą, kuri atsiranda per struktūrų įsisavinimą: struktūros struktūroja *habitus*, o šis siekia užtikrinti struktūrų stabilumą laikui bėgant. Pastatytoji erdvė, anot Lagopouloso, yra viena iš tų struktūrų, kuri visuomenėje cirkuliuoja ir yra interiorizuojama kaip *habitus*.⁹

Kaip pavyzdį, galime pasitelkti Bourdieu tradicinės Alžyro berberų kabilų namo struktūros ir erdvinės organizacijos analizę¹⁰, kurioje parodoma, kaip erdviniai sprendimai artikuliuoja ir steigia socialinę tvarką. Bourdieu tiriamo namo erdvinis padalijimas (viršus vs. apačia, šviesa vs. tamsa) artikuliuoja simbolines priešpriešas ir socialines hierarchijas, būdingas kabilų kultūrai. Jis

⁶ Greimas, A. J. (2011). Topologinės semiotikos linkui; *Baltos lankos*, Nr. 34, p. 170

⁷ Keršytė, N. (2020). Ideologija anapus idėjų; *Athena: Filosofijos studijos*, Nr. 15, p. 183

⁸ Ten pat, p. 184

⁹ Lagopoulos, Alexandros Ph. (2009). The social semiotics of space: Metaphor, ideology, and political economy; *Semiotica*, Nr. 173, p. 171

¹⁰ Bourdieu, P. (1979) *The Kabyle house or the world reversed*. In: P. Bourdieu, *Algeria 1960: The disenchantment of the world, the sense of honour, the Kabyle house or the world reversed*. Translated by R. Nice. New York: Cambridge University Press, p. 133-153

aiškina, kad erdvinė struktūra palaiko šias simbolines opozicijas ir struktūruoja suvokimą ir elgesį bei naudojimo modelius. Bourdieu parodo, jog erdvinės struktūros priešpriešos nėra sąlygotos vien tik techninių ir funkcinių parametrų, jos yra istoriškai sukurtos per socialines praktikas, kurios giliai įsišaknijusios materialioje aplinkoje. Taip namas nėra tiesiog sienos, kambariai ir stogas virš galvos, tai yra socialinio pasaulio, su jo esminiais galios santykiais ir vyraujančiomis ideologijomis materialioji struktūra, kurią subjektai interiorizuoja kaip *habitus* ir reprodukuoja. Tad simbolinės priešpriešos ir socialinės hierarchijos gali struktūruoti fizinę erdvę, kuri savo ruožtu modeliuoja socialines praktikas, o šios tuomet užtikrina simbolių priešpriešų ir socialinių hierarchijų stabilumą.

Kimas Dovey pasitelkdamas *habitus* sąvoką aiškina, kaip pastatytoji architektūrinė forma tampa nepastebimai mūsų gyvenimą veikiančia struktūra, kuri formuoja kasdienes patirtis ir socialines normas. *Habitus* per pastatytąją architektūrinę formą veikia kaip natūralizuotas tikrovės suvokimo būdas, kuris atrodo savaime suprantamas, bet iš tiesų yra konstruojamas per erdvines konfigūracijas. Tokiu būdu pastatytoji architektūrinė forma tampa svarbiu ideologijos perdavimo įrankiu. Dovey šį pastatytosios formos nuvertinimą iki nekvestionuojamo fono laiko svarbiu raktu į jos santykį su galia (nebūtinai neigiama jos konotacija), kuri veikia efektyviausiai, kai yra nepastebimai integruota į kasdienio gyvenimo rėmus.¹¹ Dovey pabrėžia, jog erdvinės struktūros aktyviai dalyvauja galios veikime – tokios galios formos kaip prievarta, dominavimas, manipuliacija, įtikinimas ar autoritetas realizuojasi per kasdienes praktikas, kurias medijuoja pastatytoji architektūrinė forma.¹² Fizinė erdvė tampa galios santykių veikimo terpe, per kurią šie santykiai įgauna materialų pavidalą ir kasdieniame gyvenime įsitvirtina kaip savaime suprantami.

Šiame darbe bus laikomasi nuostatos, jog individai gyvena socialinėse struktūrose, kurias interiorizuoja kaip *habitus*, o pastatytoji erdvė yra viena iš tų *habitus* formuojančių ir modeliuojančių struktūrų. Erdviniai kontekstai nėra neutralūs, juose konstruojamos ir reprodukuojamos visuomenėje cirkuliuojančios vertės. Vienu iš pavyzdžių, kaip erdvinės konfigūracijos gali formuoti socialinį elgesį, galima laikyti gyvenamųjų erdvių projektavimą. Priklausomai nuo to, kaip sprendžiami privatumo, prieinamumo bei privačių ir bendrų erdvių santykio klausimai, tokios erdvės gali prisidėti tiek prie socialinės segregacijos ir individualizmo stiprinimo, tiek prie kolektyvinių elgesio modelių bei bendruomeninių vertybių formavimo. Darbe taip pat laikomasi pozicijos, jog erdvinė organizacija ir pastatytoji forma, perteikia tam tikrus vyraujančius socialinius ir kultūrinius lūkesčius, kurie, formuojant tam tikras palankias erdvines

¹¹ Dovey, K. (2009). *Becoming Places: Urbanism/Architecture/Identity/Power*. London and New York: Taylor & Francis Group, p. 31

¹² Dovey, K. (1999). *Framing Places: Mediating Power in Built Form*. London: Routledge, p. 15

sąlygas, gali natūralizuotis ir „internalizuotis“ individo lygmeniu ir modeliuoti socialines praktikas, tarp jų ir laisvalaikio leidimo būdus.

Laisvalaikio paradigmos

Laisvalaikis tradiciškai apibrėžiamas kaip laikas, laisvas nuo apmokamo darbo ir kasdienių buitinių ir fiziologinių reikmių tenkinimo. Nors laisvalaikis dažnai traktuojamas kaip individualaus pasirinkimo galimybė, jo veiklos pasirinkimas dažnai atitinka stereotipinius tipiško ar „tinkamo“ elgesio įvaizdžius, įsigalėjusius masinėje sąmonėje.¹³

Chriso Rojeko nuomone, laisvalaikis kaip objektas yra subordinuotas kultūrai kaip subjektui, t.y. laisvalaikio veiklos (objektas) yra formuojamos, kontroliuojamos ir joms suteikiama prasmė kultūrinių veiksmų (subjekto) dėka. Būtent vyraujanti kultūra - socialinės normos, politinės ir ekonominės aplinkybės, apibrėžia, kokios laisvalaikio veiklos yra įmanomos, priimtinos ar pageidautinos. Tad klaidinga vertinti ir kultūriškai reprezentuoti laisvalaikį kaip egzistuojantį savarankiškumo būsenoje. Savarankiškumas šiame kontekste reiškia laisvą pasirinkimą, t.y. laisvalaikis yra tai, ką darome, kai tikime, jog esame visiškai laisvi. Tačiau, Rojeko požiūriu, ši laisvė yra sąlyginė. Laisvo pasirinkimo trajektoriją palaiko sudėtingas kontrolės tinklas, kuris kolonizuoja mūsų pasaulio suvokimą, suteikdamas apibrėžimų rinkinį laisvalaikiui ir postulodamas mūsų pasirinkimus, kaip savaime suprantamus.¹⁴

Laisvalaikio vertės įprasminimas ir funkcijų supratimas priklauso nuo visuomenės politinės ideologijos, industrializacijos laipsnio, ekonomikos, religinių bei kultūrinių tradicijų konteksto¹⁵, tad pravartu apžvelgti, kaip kinta laisvalaikio samprata esant skirtingiems socialiniams ir kultūriniais kontekstams, daugiausia dėmesio skiriant moderniai ir postmoderniai laisvalaikio sampratai.

Laisvalaikis Antikinėje Graikijoje buvo suprantamas, kaip laisvė nuo poreikio dirbti ir rūpintis materialine geroje, kuri įgalina individą siekti išminties ir dorybės. Bet kokia fizinio darbo forma yra moraliai žalinga ir nesuderinama su gero gyvenimo principais. Tik laisvė nuo materialinės būtinybės gali padėti pasiekti laimę ir harmoniją (*eudaimonia*). Tad laisvalaikis antikinėje tradicijoje buvo traktuojamas kaip siekiamiausia egzistencijos forma, įgalinanti individą atsiduoti intelektualinei, estetinei ir pilietinei veiklai.¹⁶

Krikščioniškoje tradicijoje laisvalaikis buvo suvokiamas kaip *Otium sanctum* ar „šventasis laisvalaikis“, siejamas su kontempliatyvia dvasine veikla. Laisvalaikis buvo vertinamas kaip ramus

¹³ Kublickienė, L. (2001). Laisvalaikio sociologija: paradigmos skirtumai; *Filosofija. Sociologija*, Nr. 2, p. 35

¹⁴ Rojek, Ch. (1995). *Decentering Leisure: Rethinking Leisure Theory*. London: Sage publications, p. 2

¹⁵ Kublickienė, L. (2001). Laisvalaikio sociologija: paradigmos skirtumai; *Filosofija. Sociologija*, Nr. 2, p. 35

¹⁶ Spracklen, K. et al. (2017). *The Palgrave Handbook of Leisure Theory*. London: Palgrave Macmillan UK, p. 229-245

atsitraukimas nuo darbo ir žemiškų rūpesčių, harmoningas buvimo būdas, kurio tikslas - dvasinis tobulėjimas apmąstant Dievą.¹⁷

Viduramžių agrarinėje visuomenėje laisvas laikas pradėtas traktuoti ne tik kaip būdas siekti dvasinio augimo ir išminties, bet ir kaip proga pasilinksinti. Jau romėnai, laisvalaikį leisdavo masiniuose renginiuose, pavyzdžiui, sporto varžybose ir žaidynėse. Tęsiant šią tradiciją viduramžių visuomenė gausias religines ir bendruomenines progas minėdavo masiniais renginiais, puotomis, karnavalais, medžioklėmis ir žaidimais.

Rojeko požiūriu, sunku kalbėti apie laisvalaikį modernybės kontekste. Modernybė siejasi su dar Renesanse ir Švietimo epochoje prasidėjusiais asmenybės sampratos ir visuomenės pokyčiais, kurie sutapo ir su industrializacijos pradžia, tad laisvalaikio samprata susijusi tiek su mąstymo, tiek su ekonominėmis slinktimis.¹⁸

Kalbant apie modernybę dažnai vartojamas funkcionalizmo terminas. Funkcionalistinė perspektyva traktuoja visuomenę kaip organizmą, kurio kiekviena dalis turi atlikti jai priskirtas funkcijas. Šiuo atveju laisvalaikis suvokiamas kaip viena iš funkcijų, užtikrinanti darnų visuomenės funkcionavimą. Modernybė laisvalaikį apibrėžia kaip veiklą, kuri vyksta tam tikroje erdvėje, kurioje ta veikla gali būti stebima. Laisvalaikis apibrėžiamas ne tik per individualias kategorijas. Tai, ką individas veikia laisvalaikiu, yra suprantama kaip visuomenės atlygis individui už puikiai atliekamas funkcijas šeimoje ir sociume. Vertinant iš visuomenės perspektyvos, visi turi turėti laisvo laiko, nes tai būdas užtikrinti socialinės sistemos stabilumą per atsipalaidavimo, fizinio aktyvumo, inovacijos, švietimo veiklas. Įprastai laisvalaikis laikomas priklausomu kintamuoju: didesni žmonių įsipareigojimai ir nuopelnai darbe lemia didesnes laisvalaikio galimybes. Laisvalaikis niekada negali visiškai pakeisti darbo ar vertybių, kurios lemia ekonominę sėkmę, nes tai pakenktų jo pačio gyvybingumui. Laisvalaikis laikomas būtinybe socialinei tvarkai užtikrinti, jo tikslas – civilizuoti ir moraliai ugdyti visuomenę. Šiame kontekste pabrėžiama, jog tam tikros tapatybės, asociacijos ir veiklos formos yra tinkamos laisvalaikio metu ir laisvalaikio erdvėje, o kitos – ne. Tad laisvalaikį būtina užtikrinti ir prižiūrėti, kad laisvalaikio praktikos būtų reguliarios, tvarkingos ir doros.¹⁹

Kaip teigia Rojekas, tokia laisvalaikio samprata, kaip ir apskritai moderni visuomenės struktūra, buvo statoma ant protestantiškosios etikos pamatų, kuri pabrėžė savikontrolės ir disciplinos svarbą, taisyklėmis ir rutinomis reguliuojamą kasdienybę bei darbą, kaip moralinį įsipareigojimą. Tad racionalus modernybės etosas, buvo netikėta asketiškos religijos pasekmė. Taip galima paaiškinti ambicingą požiūrį į veiklas, kurios vertinamos pagal jų indėlį į asmeninį ar

¹⁷ Spracklen, K. et al. (2017). *The Palgrave Handbook of Leisure Theory*. London: Palgrave Macmillan UK, p. 213-214

¹⁸ Rojek, Ch. (1995). *Decentring Leisure: Rethinking Leisure Theory*. London: Sage publications, p. 36

¹⁹ Rojek, Ch. (1995). *Decentring Leisure: Rethinking Leisure Theory*. London: Sage publications, p. 39-40

visuomeninį tobulėjimą, nerimastingumą ir nuoseklų laiko stebėjimą bei kaltės jausmą, kai laisvalaikis yra švaistomas.²⁰

Kitas modernaus laisvalaikio aspektas – tai vartotojiškumas, kurį generuoja imitacijos mechanizmas. Visuomenės grupė (Rojekas ją įvardija kaip laisvalaikio klasę), turinti tam pakankamai išteklių, demonstruoja ištaigingą vartojimą ir laisvalaikio prabangą, o likusi visuomenės dalis skatinama mėgdžioti idealizuotus gyvenimo stilius. Laisvalaikio veiklai kuriamos specialios erdvės, kurios suteikia galimybę atsiriboti nuo kasdienybės, atvirai socialiai bendrauti su kitais aplinkoje, skirtoje demonstratyviam vartojimui ir malonumo patyrimui. Vartotojiška kultūra kuria iliuziją apie pasitenkinimą, nuolat stimuliuodama norą per besikeičiančias madas ir prekes, tačiau niekada neleidžia individui patirti ilgalaikio išsipildymo. Specializuotos laisvalaikio erdvės, kaip prabangios parduotuvių gatvės, kurortai, pramogų parkai ir pan. tarnauja kaip laikinos pabėgimo vietos, tačiau jos išlieka struktūruotos pagal vartotojiškumo principus.²¹

Laisvalaikis tampa paradoksu – siūlo iliuzinį pabėgimą, tuo pačiu stiprindamas esamas socialines hierarchijas ir kurdamas nuolatinį nesibaigiantį troškimo ir nepasitenkinimo ciklą. Šie mechanizmai lemia laisvalaikio komodifikaciją. Laisvalaikis tampa parduodama preke, kuria gali būti manipuluojama, o pati laisvalaikio patirtis praranda savo unikalumą ir tampa standartizuota. Svarbiausia, kad laisvalaikis pradedamas suvokti kaip galimybė sukurti papildomą vertę ir taip tampa rinkos veiklos dalimi; tai, kaip individas leidžia laisvą laiką, gali padidinti ar sumažinti jo potencialą rinkoje.²²

Postmodernioje visuomenėje laisvalaikio samprata tolsta nuo funkcionalistinio diskurso, labiau pabrėždama trumpalaikį malonumą. Malonumo siekimas postmoderniame laisvalaikyje dažnai vertinamas kaip tikslas pats savaime, be gilesnių moralinių ar visuomeninių tikslų. Tai kontrastuoja su ankstesniais požiūriais, kurie laisvalaikį siejo su asmeniniu tobulėjimu ar siekiu sukurti geresnę visuomenę. Postmodernus laisvalaikis atspindi fragmentuotą, eklektišką ir žaismingą laisvo laiko leidimą. Šis eklektiškumas skatina kultūrinių kodų, žanrų ir praktikų maišymą, atsisakymą diferencijuoti tarp „aukštosios“ ir „žemosios“ kultūros.²³

Postmoderni laisvalaikio erdvė nesusieja mūsų su konkrečia geografinė lokacija, tad jaučiamės priklausą universaliai kultūrinei erdvei. Kaip pavyzdį šiam teiginiui iliustruoti Rojekas pateikia prekybos ir pramogų centrus, kurie, nepaisant jų lokacijos, artikuluoja tas pačias erdvines ir estetines nuorodas.

Dažnai kalbant apie postmodernizmą naudojama heterotopijos sąvoka. Heterotopijomis Michelis Foucault vadina faktiškai lokalizuojamas realias vietas, kuriose reprezentuojamos visos

²⁰ Rojek, Ch. (1995). *Decentering Leisure: Rethinking Leisure Theory*. London: Sage publications, p. 46

²¹ Ten pat, p. 48

²² Ten pat, p.57-58

²³ Ten pat

kitos tose kultūrose aptinkamos vietos - „tai tarsi vietos kitapus visų vietų“.²⁴ Heterotopijos yra kitokios nei vietos kurias jos atspindi ar apie kurias kalba.

Tokios vietos yra kitoniškos nei tie plotai, kuriuos atspindi ar apie kuriuos kalba. Aiškindamas heterotopijos sąvoką, Foucault išskiria šešis heterotopijų principus. Šiame darbe mums aktualiausias šeštasis, išskiriantis heterotopijos kaip iliuzijos ir kompensacijos funkciją: „Vienu atveju, jos skirtos sukurti iliuzinę erdvę, kuri visą realią erdvę, visus užimamus plotus, kuriuose uždarytas žmogiškasis gyvenimas, parodo kaip dar iliuziškesnius. Kitu, priešingu atveju, heterotopijos skirtos sukurti kitą realią erdvę – tiek tobulą, tiek smulkmeniškai apgalvotą, tiek gerai sutvarkytą, kiek mūsiškė yra netvarkinga, prastai organizuota ir sujaukta“.²⁵ Postmodernaus laisvalaikio erdvės koreliuoja su heterotopijoms taikomais principais: laisvalaikis leidžiamas tematizuotose lokacijose, kuriose jis paklūsta fantazijos, iliuzijos ar žaidimo eskapistinei logikai.

Eskapizmą Rojekas laiko kompensaciniu mechanizmu postmodernios visuomenės įsisąmonintam kontingencijos būviui. Gyvenimo priklausomybės nuo atsitiktinumų suvokimas bei bejėgiškumo jausmas globalių pavojų akivaizdoje formuoja naujas laisvalaikio strategijas. Viena iš jų – eskapizmas, kita – susitelkimas į savikūrą.²⁶

Naudodamasis laisvalaikio patirtimis, individas formuoja savo tapatybę ir kuria asmeninio gyvenimo naratyvą, kaip atsvarą neapibrėžtumo ir nesaugumo jausmui. Kadangi aplinkybės nėra statiškos, tapatybę reikia nuolat kurti ir perkurti, todėl individas suvokia nuolatinį emocinį mobilumą kaip vienintelį prasmingą egzistavimo būdą. Rinkdamasis vis naujas laisvalaikio formas, individas niekada nesijaučia įsipareigojęs konkretiems pasirinkimams. Šios būsenos esmė nėra tai, kad niekas neatrodo vertinga – veikiau viskas atrodo vertinga, todėl laisvalaikis tampa chaotišku judėjimu tarp nenuoseklių patirčių ir pasirinkimų.²⁷

Laisvalaikio sampratos transformacija yra glaudžiai susijusi su nykstančia riba tarp darbo ir laisvalaikio. Darbas, kuris anksčiau buvo suvokiamas kaip neišvengiama būtinybė (kad būtų galima gyventi kokybišką gyvenimą, reikia dirbti), postmodernioje visuomenėje tampa savirealizacijos ideologijos dalimi.²⁸ Jis vis dažniau apibrėžiamas ne kaip priemonė, bet kaip tikslas. Tokiu būdu esminiai prasmės ir tikslo klausimai perkeliama iš gyvenimo sferos (kurios logika anksčiau skyrėsi nuo darbo logikos) į darbo sferą. Tapatybė, darbas ir prasmingas gyvenimas tampa neatsiejamomis kategorijomis – gyvenimas tampa darbu, o darbas – gyvenimu, todėl laikas imamas suvokti idiosinkratiškai. Tai nėra klasikinis liberalus laiko taupymo modelis, grindžiamas principu, kad „laikas – tai pinigai“. Postmodernioje paradigmoje laiko praradimas reiškia ne tik ekonominius

²⁴ Foucault, M. (2017) Kitoniškos erdvės; *Athena: Filosofijos studijos*, Nr. 12, p. 154

²⁵ Ten pat, p. 158

²⁶ Rojek, Ch. (1995). *Decentring Leisure: Rethinking Leisure Theory*. London: Sage publications, p.156

²⁷ Ten pat, p. 157

²⁸ Bagaric, P. (2020) Leisure, loafing, and life as work: discourses on non-work and a new working class; *Croatian Journal of Ethnology & Folklore Research*, t. 57, Nr. 1, p. 115

nuostolius, bet ir egzistencinę žalą ir savasties nuostolius.²⁹ Dėl šios priežasties laisvalaikis, kaip ir darbas, vis labiau paklūsta projektinės veiklos ir karjeros valdymo logikai.

Erdvinės metaforos

Erdvės reikšmių laukas, kaip ir bet kuri kita signifikacija, priklauso platesniam reikšminiam laukui, kuris įtrauktas į dar platesnį kontekstą – visuomenės pasaulėžiūrą arba ideologiją, kurią struktūrizuoja siauresnis kategorijų laukas. Kaip vieną iš stuktūruojančių kategorijų, kurios įprasmina pasaulį, Lagopoulosas išskiria erdvines metaforas, kurios atskleidžia, kaip anksčiau aptarta socialinė ir kultūrinė dinamika formuoja erdvines organizacijas.³⁰ Jis tipologizuoja šias metaforas pagal visuomenių santykį su vakarietiška modernybe, išskirdamas tris pagrindines kategorijas: ikikapitalistines, modernias ir postmodernias erdvines metaforas. Kiekviena šių kategorijų atspindi skirtingas erdvines organizacijas, kurios priklauso nuo visuomenės kultūrinės ir ideologinės sandaros.

Ikikapitalistinės erdvės metaforos kaip *In illo tempore* atspindi gilų ryšį tarp žmogiškojo pasaulio erdvės ir dieviškosios tvarkos. Ši metafora remiasi kosmologinių ir kosmogoninių struktūrų pavyzdžiu ir atkartoja jas erdvinėse organizacijose. Erdvinės struktūros, pradedant nuo intymių erdvių, tokių kaip namai, ir tęsiant per visą gyvenvietę ir ją supančias teritorijas, atkartoja mitinio pasaulio tvarką. Net pats statymo veiksmas gali simbolizuoti pasaulio kūrimo aktą arba atkartoti kitus svarbius mitinius įvykius, tokius kaip dievų apsigyvenimas ar pirmosios žmonių bendruomenės susikūrimas.³¹

Skirtingai nuo ikikapitalistinės erdvinės organizacijos, kuri atspindi kosmogoninę pasaulio santvarką bei funkcionuoja kaip laikinas ir ritmiškas amžino sakralaus pasaulio atvaizdas, Vakarų moderni tradicija erdvę apibrėžia kaip racionalią autonomišką discipliną. Lagopoulosas išskiria dvi erdvines metaforas, būdingas modernybei: miestas, kaip mašina ir miestas, kaip savastis.

Miesto-mašinos metaforai paklūsta progresyvus urbanistinės erdvės modelis, matantis miestą, kaip efektyvų mechanizmą, nuolat tobulinantį savo struktūras ir funkcijas. Modernizmas, įkvėptas industrializacijos ir utopizmo, atsiriboja nuo praeities tradicijų ir siekia kurti naują pažangią ateitį. Neretai modernistinę erdvę siekiama statyti iš naujo, griauinant ir trinant visa, kas sena. Progresyvistinė vizija miestą mato kaip standartizuotą, funkciškai fragmentuotą darnų mechanizmą. Miestas-mašina, reikalauja racionalių, geometrinių formų, todėl jo architektūra pasižymi griežtomis geometrinėmis linijomis, simetrija ir ortogonaliskumu. Šios formos atspindi

²⁹ Bagaric, P. (2020) Leisure, loafing, and life as work: discourses on non-work and a new working class; *Croatian Journal of Ethnology & Folklore Research*, t. 57, Nr. 1, p.116

³⁰ Lagopoulos, Alexandros Ph. (2009). The social semiotics of space: Metaphor, ideology, and political economy; *Semiotica*, Nr. 173, p. 176

³¹ Ten pat, p. 191

modernistinės estetikos supratimą, kad grožis slypi funkcionalume. Progresyvistinis požiūris į santykį su gamta taip pat apibrėžiamas per funkcionalumą. Gamta suvokiama kaip priemonė, padedanti užtikrinti gyventojų sveikatą ir gerovę. Žaliosios zonos, kaip parkai, skverai ir kitos poilsio erdvės, integruojamos į urbanistinę aplinką kaip sveikatingumo priemonės, padedančios miestiečiams atsipalaiduoti ir pasinaudoti gamtos teikiamomis naudomis, nenusižengiant principui, kad ir šios erdvės turi būti tinkamai suplanuotos ir pritaikytos prie miesto mechanizmo.³²

Miesto-savasties metafora, būdinga kultūralistinei perspektyvai, pabrėžia miesto ir jo gyventojų tapatybės ryšį. Miestas tai vieta, kurioje formuojasi asmeninės ir kolektyvinės tapatybės. Priešingai nei progresyvi miesto vizija, kultūralistinis modelis įkvėpimo semiasi iš praeities miestų, romantiškai interpretuodamas istorinius architektūrinius stilius ir bendruomeniškumą modernybės kontekste. Erdvės svarbios tampa ne dėl savo funkcionalios paskirties, bet dėl asmeninio ryšio su jomis. Miestas praeities formos ir istorija susipina su dabartimi, kur kiekvienas pastatas ir erdvė ne tik atlieka funkciją, bet ir pasakoja istoriją apie miesto tapatybę ir jo gyventojus. Planuojant miestą nesilaikoma gyvenamųjų namų architektūros standartizacijos – kiekvienas pastatas gali turėti unikalią išvaizdą, o erdvinei organizacijai būdingos lenktos, organinės formos. Miesto ribos tampa aiškiai apibrėžtos, atskiriant jį nuo gamtos, o unikalus urbanistinis charakteris kuriamas erdvę tirštai užpildant statiniais, ypatingą reikšmę teikiant bendruomeniniams pastatams – bažnyčioms, aikštėms, kultūros centrams. Šie pastatai tampa miesto gyvenimo ašimis, aplink kurias formuojasi miesto bendruomenės tapatybė.³³

Kaip teigia Lagopoulosas, tiek „mašinos“, tiek „savasties“ miesto metaforos persmelktos organinės koncepcijos, kuri kyla iš modernybės epistemos, suvokiančios žmogų kaip biologinį organizmą. Tiek progresyvistinė, tiek kultūralistinė vizija siekia suprasti miesto erdvę kaip gyvą sistemą, tačiau skirtingai traktuoja miesto organizmą ir jo elementų sąveiką.³⁴

Miestas-mašina įkūnija požiūrį, kuriame pats miestas tampa organine sistema, sudaryta iš tarpusavyje susijusių ir griežtai apibrėžtų dalių. Miestas lyginamas su organizmu, kurio „širdimi“ tampa centrinė dalis, o „plaučiais“ – žaliosios erdvės, skirtos gyventojų poilsiui ir sveikatai. Miesto „arterijos“, tai transporto tinklai – gatvės ir magistralės, užtikrinančios sklandų miesto „kraujo“ – žmonių, prekių ir informacijos – cirkuliavimą.

Savasties metafora, miesto organiškumą suvokia ne per jo infrastuktūrą bet per socialinius ryšius. Šioje perspektyvoje ne pats miestas yra organizmas, bet jo gyventojai, kurie kolektyviai, kaip atskiros organinės sistemos dalys, sukuria gyvą urbanistinę struktūrą.

³² Lagopoulos, Alexandros Ph. (2009). The social semiotics of space: Metaphor, ideology, and political economy; *Semiotica*, Nr. 173, p.193

³³ Ten pat, p. 193

³⁴ Ten pat, p. 200

Postmoderniame mieste erdvei nekeliamas tikslas racionalizuoti ir standartizuoti kasdienybės patirtis ar įgalinti bendruomeninę darną – erdvė suprantama kaip stimuliuojanti patirtis. Jei moderniame mieste buvo svarbus funkcionalumas ar tapatybė ir bendruomeniškumas, tai postmoderni erdvė pabrėžia vietos charakterį – Genius loci – unikalų vietos atmosferos, estetikos ir simbolinių reiškinių derinį. Šiame kontekste Genius Loci metafora apibūdina erdvę, kuri nėra tiesiog gyvenimo fonas, bet pati tampa patiriama ir išgyvenama – tarsi estetizuotas gyvenimo naratyvas ar žaidybinė simuliacija, kurioje realybė susilieja su individo vaizduote.³⁵

Kaip teigia Lagopoulousas, postmoderni urbanistika žaidžia su istorija ir tradicijomis, bet tiksliai neatkuria, veikia cituoja, interpretuoja ar imituoja. Tokia strategija artima koliažui ar pastišui – architektūriniam eklektizmui, kuriame praeities motyvai įpinami į šiuolaikinę estetiką, atmetant jų pradinę reikšmę.³⁶

Postmodernią erdvę vis dažniau galima lyginti su tikrųjų socialinių dinamikų neatspindinčiu simuliakru ar spektakliu, kurio scenografija diktuoja mūsų vizualaus ir sensorinio patyrimo patirtį. Tai erdvė kaip vartojimo produktas – erdvės organizacija orientuota ne į egzistencinius ar bendruomeninius poreikius, o į sensorinį, estetinį ir žaidybinį jos išgyvenimą. Tai erdvės, kuriose miesto praeitis, kultūrinės nuorodos ir simboliai tampa stilistinėmis detalėmis. Teminiai kvartalai, prekybos centrai su istoriniais fasadais, dirbtinai kuriami tam tikrą vieningą stilių ar temą išlaikantys parkai ir pramogų vietos, stimuliuoja lankytojų emocijas ir yra tikslingai projektuojami taip, kad būtų patrauklūs kaip produktas.

Šia tipologija bus naudojama, kaip vienu iš įrankių, leisiančiu perskaityti Vilniaus miesto erdves ir atpažinti erdvines metaforas. Erdvinės metaforos ar jų deriniai bus traktuojamos kaip erdvinės izotopijos ir kaip nuorodos į erdvinėmis kategorijomis reiškiamas kultūrinės ir ideologinės paradigmas.

³⁵ Lagopoulos, Alexandros Ph. (2009). The social semiotics of space: Metaphor, ideology, and political economy; *Semiotica*, Nr. 173, p. 201-203

³⁶ Ten pat, p. 201

VILNIAUS VIEŠŲJŲ ERDVIŲ ANALIZĖ

Laisvalaikio erdvė prie Baltojo tilto

Baltasis tiltas jungia miesto dalį, miestiečių dažnai įvardijamą miesto centru (ar net ne visai tiksliai Senamiesčiu, nors tai yra Naujamiestis), su miegamaisiais rajonais, iš kurių žmonės, kaip sakoma šnekamojoje kalboje, „atvažiuoja į miestą“. Iš Šnipiškių judant Naujamiesčio link, tam, kad pasiektume Baltąjį tiltą, turime kirsti verslo pastatų kvartalą, kuriame dominuoja aukšti pastatai, kurie užstoja tiltą ir Neries krantinę. Šie dangoraižiai tarsi siena atskiria miegamųjų rajonų Vilnių nuo centrinio Vilniaus. Iš Naujamiesčio pusės atsiveria Neries krantinėje įsikūrusi viešosios erdvės, kurią į dvi atskiras zonas dalina Baltasis tiltas, panorama. Norint patekti į poilsio zoną iš Naujamiesčio, tenka pereiti tiltą ir nusileisti žemyn į krantinę. Žingsniuojant tiltu, atrodo, jog tiltas veda ir atsimuša į aukštybinius pastatus, jie čia tampa pagrindiniu orientyru, rodos žyminčiu kelio pabaigą. Nesvarbu iš kurios miesto dalies bandytum pasiekti Neries krantinę, pagrindine vizualiąja dominante galima laikyti daugiaaukščius pastatus.

Markas Gottdieneris, aptardamas aplinkos įreikšminimą, rašo, jog, tradicinės visuomenės apgaubdavo visas savo kasdienės veiklas simboliniu kontekstu. Žmonių suteikiama reikšmė aplinkai rėmėsi trimis skirtingomis, tačiau tarpusavyje susijusiomis veiklomis: tikėjimu, diskursu (kalbinėmis praktikomis) ir materializacija.³⁷ Tikėjimas, kalba ir materialinė kultūra buvo susilieję kuriant prasmingą, teminę aplinką, kiekvienas medis, akmuo, vietovė ar individas turėjo jam priskirtą simbolinę reikšmę. Taip fizinė aplinka buvo susiejama su dieviškomis jėgomis. Senosios civilizacijos kūrė erdves, kurios buvo persmelktos reikšmėmis ir materialiais ženklais, dažniausiai remiantis kosmologine ideologija.

Pavyzdžiui, klasikiniai Atėnai buvo statomi pagal kosmologinių ir religinių principų sintezę, siekiant išlaikyti harmoniją su gamta ir suteikti miestui sakralinę prasmę. Ankstyvosios antikos graikai pasaulį suvokė kaip apskritimą su šventu centru. Todėl Atėnų planavimui buvo pasirinkta apskritimo forma. Miesto centre buvo įkurtas šventas viešasis židinys. Aplink šį centrą išsidėstė agora – viešoji erdvė, apjungianti politines, pilietines ir ekonomines (turgavietės) funkcijas. Viso miesto atžvilgiu dominavo pakilusi kalva – Akropolis. Ant jos plokščios viršūnės buvo pastatytas Partenonas. Kaip ir kiti sakralūs Atėnų pastatai, Partenonas buvo proporcingas pagal auksinį pjūvį – proporcijų sistemą, nurodančią pastatų aukštį, plotį ir ilgį. Tikėta, kad šios proporcijos, atspindi

³⁷ Gottdiener, M. (2001) *The Theming of America: Dreams, Media Fantasies, and Themed Environments*. Oxford: Westview Press, p. 15

visatos tvarką, todėl jos laikytos šventomis. Akropolis tapo miesto simboliu ir padarė Atėnus sakralia erdve, apgaubta religinės reikšmės ženklų.³⁸

Viduramžiais Europos miestų struktūroje dominavo bažnyčia. Dažniausiai miestų centrais tapdavo tam tikra bažnyčia arba katedra. Kai žinios apie Šventąją Žemę pasiekė Europą, kai kuriuos miestus imta planuoti remiantis kryžiuočių žemėlapiais, vaizduojančiais Jeruzalę. Pagal tokį modelį mieste būdavo tiesiama ilga pagrindinė gatvė, atitinkanti romėniškąją *cardo*, o ją skersai kirsdavo kita gatvė – taip susidarydavo kryžiaus forma. Svarbiausiame šios struktūros taške – kryžkelėje – būdavo statoma bažnyčia.³⁹

Vystantis kapitalizmui, anot Gottdienerio, religija ir vietinės reikšminimo praktikos užleido vietą ekonominėms funkcijoms. Ankstyvojo kapitalizmo miestas augo aplink centrą, kuriame koncentravosi pastatai, atspindintys stipriausias socialinės organizacijos jėgas. Šie pavyzdžiai parodo, jog objektai dominuojantys urbanistinę erdvę artikuluoja ideologines reikšmes, nors Gottdieneris ir teigia, jog modernybės laikotarpiu vis ryškesnė erdvės ir jos objektų hiposignifikacija, procesas, kuomet erdvė virsta tiesiog funkicine ar tranzitine erdve be gilesnio kultūrinio turinio.⁴⁰ Kalbant apie funkcionalumą, dangoraižiai gali būti laikomi funkcionalios, efektyvios, urbanistinę erdvę optimaliai naudojančios architektūros pavyzdžiu. Tačiau, anot Dovey, aukštybiniai pastatai yra rinkos spaudimo, reikalaujančio didesnio nuomojamo ploto konkrečioje sklypo teritorijoje, pasekmė. Galimybės padidinti sklypo nešamą naudą yra ribotos, kadangi su kiekvienu aukštu į viršų mažėja pastato efektyvumas. Su aukščiu eksponentiškai didėja inžinerinių sistemų šerdies (lifto šachtų, laiptinių, komunikacijų) plotas. Prie šio veiksnio pridėjus automobilių stovėjimo vietų poreikį pastato apačioje, pastato sąnaudos gali gerokai viršyti gaunamą naudą.⁴¹ Ir vis tik nepaisant šių infrastruktūrinių trūkumų, dangoraižių architektūra dominuoja daugelio miestų urbanistiniuose kraštovaizdžiuose.

Dovey teigimu, aukštybinių pastatų vertė rinkoje remiasi simboliniu kapitalu, t.y. grindžiama nebe utilitarine funkcija, bet kultūrine, estetinė ar mitologine aura, kaip ją apibrėžė Bourdieu, kuomet aukštybiniai pastatai tampa galios ir statuso bei globalaus įsitraukimo reprezentacijos instrumentais. Tokie pastatai veikia ne tik kaip funkciniai objektai, bet kaip ženklai, perteikiantys ekonominius ir ideologinius miesto siekius. Ši architektūros forma dažnai atspindi miestų ambicijas tapti investicijoms patraukliais, konkurencingais dariniais, gebančiais varžytis dėl prestižinės vietos pasaulio miestų hierarchijoje.⁴² Kalbant apie Vilnių, dangoraižių sankaupa, iškilusi Šnipiškių pašonėje, greta senojo medinio kvartalo ir vizualiai atribojanti ar net slepianti jį

³⁸ Gottdiener, M. (2001) *The Theming of America: Dreams, Media Fantasies, and Themed Environments*. Oxford: Westview Press, p.21

³⁹ Ten pat, p.22

⁴⁰ Ten pat, p. 23

⁴¹ Dovey, K. (1999). *Framing Places: Mediating Power in Built Form*. London: Routledge, p. 107-108

⁴² Ten pat, p. 108

nuo kultūrinės miesto šerdies, gali būti traktuojama kaip sąmoningas senosios miesto tapatybės marginalizavimas ir naujosios miesto tapatybės, kurios pagrindiniais atributais tampa ekonominė galia, verslumas ir vakarietiškas, projektavimas.



Pav. 1 Dangoraižių kalva

Aukštybiniai pastatai Vilniaus urbanistinėje erdvinėje struktūroje tampa ne tik ryškiais erdviniais akcentais, bet ir centrine galios ašimi, aplink kurią formuojasi kiti elementai, tarp jų ir Neries krantinės poilsio zona, miestiečių judėjimo bei veikimo magistralės bei stotelės. Šiuo požiūriu Konstitucijos prospekto dangoraižiai iš aukšto apžvelgiantys miestą, įgyja panašų vaidmenį kaip Atėnų Akropolis – jie nurodo kasdienybę struktūruojančią vyraujančią ideologiją. Vilniaus Neries krantinėje esanti viešoji poilsio zona tampa tokio aukštybinio žvilgsnio objektu. Poilsio zonos atvira struktūra eliminuoja galimybę miestiečiams veikti privačiai ar pasislėpti nuo stebinčio žvilgsnio iš viršaus. Stikliniai, atspindintys dangoraižių fasadai tarsi maskuoja žvilgsnio savininkus, todėl miestiečiai tampa matomi, bet patys niekada nemato. Jei dangoraižiams priskirsime galios reprezentacijos funkcijas, tuomet žvilgsnį galime sieti su tam tikra galios ir kontrolės pozicija, užimamą pagal Foucaulto apibrėžtą panoptizmo principą. Čia nekalbama apie konkretų prižiūrėtoją, kaip Jeremy Benthamo kalėjimo bokšte, tačiau apie kontrolę, kuri įtvirtinama per nuolatinio stebėjimo jausmą. Kaip pažymi Naglis Kardelis, panoptizmo esmė – ne fizinis tiesioginis stebėjimas, bet nuolatinis psichologinis stebėjimo pojūtis, kuris suformuoja tokį savireguliacijos režimą, kad išorinė priežiūra tampa beveik nereikalinga.⁴³

Kardelio teigimu, panoptikumo sąvoka palyginti nesena, atsiradusi modernybės epochoje, o pati „panoptinė“ sąmonės nuostata itin būdinga šiuolaikiniam žmogui, nuolat stebinčiam save patį iš panoptinio savianalizės, savikontrolės ir autocenzūros bokštelio.⁴⁴ Tokia autodisciplinos forma gali būti siejama ir su modernia laisvalaikio paradigma. Viena iš šios paradigmos artikuliuojamų

⁴³ Kardelis, N. (2017) Panoramiskumas ir panoptiskumas senovės graikų kultūroje: apie antikinės panoptikumo idėjos ištakas; *Athena: Filosofijos studijos*, Nr. 12, p. 51

⁴⁴ Ten pat, p. 52

laisvalaikio sampratų yra ta, jog laisvalaikis traktuojamas kaip būtinybė socialinei tvarkai užtikrinti, jo tikslas – civilizuoti ir moraliai ugdyti visuomenę. Ši samprata suponuoja, kad laisvalaikis turi būti kontroliuojamas: būtina ne tik jį užtikrinti, bet ir prižiūrėti, kad veiklos atitiktų dominuojančias ideologines ir moralines normas.

Neries krantinės poilsio zona pasiekama nusileidžiant nuo tilto, vedančio link verslo centrų pastatų. Šie aukštybiniai pastatai, kaip jau minėta, reprezentuoja ekonominio konkurencingumo, verslumo ir statuso vertybes, siejamas su darbo sfera. Tokia erdvinė struktūra artikuliuoja ne tik materialų, bet ir ideologinį dominavimą, ji įkūnija darbinės ideologijos viršenybę bei jos sklaidą urbanistiniame diskurse. Judėjimo kryptis – nuo tilto į verslo zoną – išreiškia darbo viršenybės pripažinimą, o nusileidimas į poilsio erdvę gali būti traktuojamas kaip nuklydimas nuo pagrindinio kelio trumpai pauzei. Diegiamos savireguliacijos tikslas būtų, kad žmogus, trumpai pailsėjęs, grįžtų į kelią, vedantį pagrindinio tikslo link, o vykdomos laisvalaikio veiklos neišvestų iš „doros“ kelio.

Aiškiausiai ugdomoji funkcija poilsio zonoje išryškėja toje jos dalyje, kurioje įrengti įvairių sporto šakų aikštynai bei aktyvaus laisvalaikio infrastruktūra. Ši erdvė pasižymi griežtu erdvinio veiklos programavimu, kuomet fizinė erdvė aiškiai apibrėžia, kokioje vietoje kokia sporto šaka galima užsiimti. Erdvė implikuoja ir pageidaujamą laisvalaikio elgesio modelį, paremtą aktyvumu, sveikatingumu, tad diegia produktyvaus laisvalaikio ideologiją. Svarbu pabrėžti, kad šie principai diegiami nuo ankstyvo amžiaus – greta sporto aikštynų įrengtos ir vaikų žaidimų aikštelės, kurios veikia kaip pirmoji kontaktinė zona su aktyvaus laisvalaikio ideologija. Dauguma aikštynų galima naudotis nemokamai, į juos galima patekti gyvos eilės principu, be jokios išankstinės registracijos. Tokiu būdu implicitiškai miestiečiai mokosi palaikyti normatyvinę tvarką. Tokia tvarka pasireiškia būtinybe kontroliuoti savo veiklos trukmę ir užtikrinti, kad ji truktų ne per ilgai, taip palaikant erdvės funkcinį tęstinumą. Šiuo atveju sporto ir laisvalaikio infrastruktūra ne tik skatina aktyvų gyvenimo būdą, bet ir įtvirtina elgsenos modelius, suderinamus su produktyvumo, atsakomybės ir savikontrolės ideologijomis, kurios būtinos darniam visuomenės mechanizmui užtikrinti.



Pav. 2 Baltojo tilto sporto aikštynas



Pav. 3 Darbo stotelės pievoje

Kitapus tilto plytinti „ramioji“ zona išsiskiria kaip kontrastas „aktyviajai“ krantinės daliai – čia dominuoja „natūraliai susiformavusi žalioji erdvė“⁴⁵. Aktyviojoje zonoje miestiečiams siūloma išvystyta infrastruktūra aktyviai leisti laisvalaikį, veiklos rūšys programuojamos tad nereikia turėti kompetencijų sugalvoti, ką veikti, suteikiamos reikiamos priemonės aktyviai leisti laisvalaikį net tamsiuoju paros metu (įrengtas apšvietimas). Aktyviojoje zonoje įrengti aikštynai, kurie tinkami ir potencialiems turnyrams ir varžyboms, taip erdviškai diegiant sportiškumo, konkurencijos, geresnių rezultatų siekį. Laisvalaikio galimybės kitoje tilto pusėje plytinčioje pievoje nėra tokios aiškios, vyrauja neapibrėžtumas. Skirtingai nei aktyviojoje zonoje, nėra jokios infrastruktūros implikuojančios kokią nors veiklą. Čia nėra suoliukų, pavėsinių, gultų deginimuisi, apsaugančių nuo lietaus ar saulės, stalų piknikams ar kitų viešosios erdvės patogumų – pieva veikia tarsi švarus popieriaus lapas, paliekantis miestiečiui atsakomybę ir laisvę sugalvoti individualią veiklą ir pasirūpinti jai reikalingomis priemonėmis. Zonų skirtumą galime aprašyti per apibrėžta/neapibrėžta opoziciją, kurią generuoja gamtos ir kultūros kategorijos. Apibrėžtumas, erdviškai tiksliai užprogramuotas buvimas aktyviojoje zonoje, funkcionalumas ir tam tikra prasme saugumas (turint omenyje užtikrintumą dėl veiklos, jos pobūdžio bei jos tikslo) priskiriamas kultūros kategorijai, kai tuo tarpu gamtos kategorija siejama su neapibrėžtumu, rizikomis, priklausymu nuo gamtos sąlygų, savo sumanumo ir santykio su patogumais. Šiame kontekste kultūra siejama su perspektyvesniu, saugesniu laisvalaikio leidimo būdu (ir net skatintinu), o gamta su tam tikra „pavojinga“ laisve, kurios rezultatai nenuspėjami.

Žvelgiant pro dangoraižių langus, ši neapibrėžta erdvė tampa geometriškai apibrėžtu vizualiai „ramiu“ plotu prie upės. Gamtovaizdžio panoramos stebimos iš aukšto siejamos su

⁴⁵ „Prie Baltojo tilto Vilniuje atsiras naujas sporto aikštynas“; *Delfi.lt*; 2018-11-15. Prieiga internetu: <https://www.delfi.lt/miestai/vilnius/prie-baltojo-tilto-vilniuje-atsiras-naujas-sporto-aikstynas-79598325>[žiūrėta 2025-05-08]

estetiniu malonumu, sveikatingumu, ramybės patyrimu ir su socialiniu prestižu, kadangi tokie vaizdai iš gyvenamųjų ar darbo erdvių prieinami tik tam tikrą vietą ekonominėje ar korporacinėje hierarchijoje užimantiems. Tad ši zona, nors formaliai atvira visiems miestiečiams, su ramybe gali būti siejama tik iš aukštai žiūrinčio perspektyvos.

Iš aukščiau į šią zoną galima žiūrėti ir esant ant Baltojo tilto. Toks erdvės atvėrimas praeiviams siejamas su modernistiniu miesto planavimu, kurio tikslas buvo atsisakyti ankštų, tankiai užstatytų miesto struktūrų bei, rūpinantis gyventojų sveikata, užtikrinti daugiau šviesos, oro ir erdvės. Vienas įtakingiausių modernizmo architektų Le Corbusier (Charles-Édouard Jeanneret) savo utopinėje miesto vizijoje miestą įsivaizdavo kaip virtualios architektūros darinį, kuriame vertikalūs pastatai kyla virš horizontalių žaliųjų zonų. Šios viešosios erdvės turėjo būti prieinamos visiems miestiečiams, o jų panoraminiai vaizdai – matomi iš visų aukštybinių pastatų pusių.⁴⁶

Tačiau modernistinėse miesto vizijose ypač pabrėžiama, kad žaliosios zonos turi būti ne tik atviros, bet ir gausiai apželdintos ir tik tuomet jos gali visapusiškai atlikti joms priskirtą kūno ir dvasios sveikatinimo funkciją. Tuo tarpu Baltojo tilto „ramioji“ zona, nors ir įvardijama kaip natūraliai susiformavusi žalia erdvė, iš tikrųjų labiau primena ne žaliąją zoną, o apleistą pievą su rudais, išdegusiais žolynais, erozijos paveiktais plotais ir želdinių trūkumu. Jei šią erdvę priskiriame gamtos sferai, tuomet ji pasirodo kaip nykstanti ir tuščia, priešingai nei kultūrai priskiriama aikštynų zona, su kuria siejamas komfortas, struktūrinis aiškumas ir buvimo apibrėžtumas. Tokia opozicija artikuliuoja kultūros viršenybę gamtos atžvilgiu – natūraliai susiformavusi rekreacinė zona čia labiau veikia kaip dykynė nei kaip patraukli viešoji erdvė.

Erdvės neapibrėžtumui pasiūlomas vienas konkretus atsakas – greta gatvės išdėstytos mobilios darbo stotelės, aprūpintos elektra iš saulės baterijų. Saulė, likusioje pievos dalyje – deginanti ir pavojinga, nesant jokio pavėsio ar apsaugos, darbo stotelėse yra panaudojama kaip darbo energijos šaltinis. Šiose stotelėse galima ne tik patogiai prisėsti ar net prigulti, bet ir tęsti darbus – jos aprūpintos stalu, stogu ir sėdimomis vietomis. Gamtos stichija čia paverčiamos produktyvumo šaltiniu. Tad jei nesportuoji aktyviojoje zonoje ar nedirbi verslo centruose, alternatyva siūloma net ir čia – dirbti pievoje. Tokiu būdu darbas tampa egzistencine nuostata, o poilsis – tai tik darbo forma kitoje aplinkoje.

Jei atmesime galimybę dirbti, tuomet plynas laukas su skurstančia pieva gali būti laikomas figūratyvia stokos išraiška susijusia su nuoboduliu. Erdvinė struktūra pateikia alternatyvą nuoboduliui ir būdai panaikinti stoką – tai vartojimas. Baltojo tilto prieigose šiltojo sezono metu veikianti maisto halė, bei beveik ranka pasiekiamas CUP prekybos centras siūlo nuobodulį įveikti

⁴⁶ Kohlstedt, K. (2018) „Ville Radieuse: Le Corbusier's Functionalist Plan for a Utopian „Radiant City“; 99% Invisible. Prieiga internetu: <https://99percentinvisible.org/article/ville-radieuse-le-corbusiers-functionalist-plan-utopian-radiant-city/> [žiūrėta 2025-05-08]

apsiperkant ar lankantis kavinėse, restoranuose. Nuobodulio būseną ar net baimę patirti šią būseną, tampa esminiais vartotojiškos sistemos varikliais, nuobodulys generuoja norą pirkti, bet kartu ir yra nuolatinis rezultatas, kai poreikiai patenkinami tik trumpam. Būtent nuobodulys leidžia palaikyti nepaliaujamą cirkuliaciją tarp noro, įsigijimo ir naujo noro.⁴⁷ Taip erdvė, kuri iš pirmo žvilgsnio atrodo tuščia ir neapibrėžta, galiausiai įgyja aiškią funkciją – ji tampa kanalu, per kurį nuobodulys transformuojamas į vartojimo veiklą.

Analizuojant įvairius erdvinės struktūros aspektus, verta atkreipti dėmesį į upės bei dangoraižių kalvos santykį. Nors upė, kaip ir dangoraižių kalva, įrėmina poilsio zoną, žvelgiant iš šios zonos pusės, pati upė lieka nematoma, o horizontą vizualiai dominuoja dangoraižiai, tampantys pagrindiniu fono elementu. Kultūros aukštesnė hierarchinė padėtis gamtos atžvilgiu, kuri jau išryškėjo analizuojant kitus erdvinius elementus, akivaizdi ir šiame santykiuje. Net nusileidus prie upės, o ypač vakare, darbo diena baigiantis, žvelgiant į vandens paviršių matomos atspindinčios aukštybinių pastatų šviesos. Taigi net ir poilsio metu, vizualiai primenama, kam turėtų būti teikiamas prioritetas. Poilsis skirtas tik tam, kad būtų atstatytos jėgos ir kuo greičiau grįžtama į produktyvų režimą. Dangoraižiai, o ypač blizgus verslo centras „Artery“ savo ruožtu atspindi dangų, tad tampa dangiškosios sferos figūra. Tokia vaizdinė jungtis gali būti laikoma figūratyvia mitinės galios aspekto raiška. Šios galios šaltinis nėra dievybė – tai sociumo dalis, kurios interesai reprezentuojami tarpininkaujant pastatytai formai. Verta prisiminti anksčiau aprašytą protestantiškąją etiką, aukštinusią griežtą discipliną bei darbą, kaip moralinį įsipareigojimą. Religinis įsitikinimas pakeitė rinkos dėsniai, o principas, jog darbas yra aukščiausia buvimo forma, tampa nauja kasdienybę organizuojančia struktūra.

Vingrių šaltinių skveras

Į erdvę pažvelgsime išskiriant joje ryškiausias priešpriešas artikuliuojamas topologinėmis kategorijomis vertikalu/horizontalu ir aukštai/žemai.

Erdvės vertikalioji ašis sutampa su pėsčiųjų taku ir dviem judėjimo kryptimis, kurias verta aptarti atskirai, įtraukiant ir erdvę gaubiančius elementus. Judėjimo trajektorija, vedančia žemyn, miestiečiai juda iš Naujamiesčio rajono, pro prekybos centrą, sporto klubą link judrios gatvės, už kurios prasideda Senamiestis. Naujamiesčio mikrorajono dydis ir nevienalytiškumas neleidžia jam priskirti aiškių kategorijų, tad šio darbo kontekste bus kalbama tik apie Aukštutinį Naujamiestį, plytintį tarp Ševčenkos, Švitrigailos, Naugarduko ir Vytenio gatvių. Ši Naujamiesčio dalis išgyvena transformaciją, kurios metu vyksta aktyvios pramoninių teritorijų ir sovietinės blokinės statybos konversijos į madingus gyvenamuosius būstus, kavines, barus ir kūrybines dirbtuves, pramogų

⁴⁷ Finkielstein, M. (2022) Consumer boredom: boredom as subliminal mood of consumer capitalism; *European Journal of American Studies*, 17-4.

erdves. Apibendrinant pokyčius galime teigti, jog iš pramoninio sovietinio rajono su bendrabučiais ir darbininkų klasės daugiabučiais, rajonas tampa technologijų sektoriaus įmonių verslo centru, aplink kurį telkiasi komercinis ir kultūrinis rajono gyvenimas. Atrodo, jog ši Naujamiesčio dalis vystoma atsižvelgiant į verslo centrų darbuotojų poreikius ir gyvenimo stilių, rajonas kuriamas kaip patrauklus produktas jaunam, kūrybiškam ir inovatyviam vilniečiui.

Kryptis žemyn vilnietį iš Naujamiesčio veda link Senamiesčio, kuris su savo kultūriniu, socialiniu ir funkcinio heterogeniškumu išlieka pagrindiniu traukos centru miestiečiams ir turistams. Siekiant apibūdinti Senamiestį naudinga pasitelkti Lagopolouso miesto-savasties (city as self) metaforą. Viduramžių miesto struktūrai būdingi siauri skersgatviai, tankus architektūrinis erdvės tūrio užpildymas, vienoje erdvėje persipynusios viešos ir privačios, darbo ir laisvalaikio ir kitos funkcijos lemia, jog Senamiesčio erdvėje nuolat cirkuliuoja ir susiduria skirtingos gyvenimo trajektorijos ir praktikos. Erdvinė Senamiesčio organizacija įgalina žmonių susibūrimus, spontaniškas socialines sąveikas, o ši socialinės dinamikos ir istorinio turinio sintezė leidžia patirti save per priklausymą miestui, tapti jo kolektyvinės tapatybės dalimi. Naujamiestyje erdvinė organizacija dar tik veja rajone stebimus kultūrinės paradigmos pokyčius. Postmoderni darbo kaip savirealizacijos ideologija patiriama už namų, kavinių durų, bet intensyviausiai – privačių verslo centrų erdvėse. Šiose mikrovisatose asmeninio tapatumo konstravimas neatsiejamas nuo profesinės veiklos, ribos tarp darbinės veiklos ir laisvalaikio tampa neaiškios, juose koncentruojasi tarpusavyje konkuruojantys ambicingi gyvenimo projektai. Naujamiesčio ir Senamiesčio funkcinė diferenciacija nėra aiškiai išreikšta – abiejuose rajonuose gyvenama, dirbama ir leidžiamas laisvalaikis. Todėl šių dviejų rajonų santykį tikslingiau analizuoti ne per funkcinius skirtumus, bet per individualumo ir kolektyvumo opoziciją. Ši opozicija artikuliuojama vertikaliosios judėjimo ašies pagrindu: individualumas yra viršuje, o kolektyvumas – apačioje. Šis perėjimas atsiskleidžia keliais lygmenimis. Erdvinės organizacijos aspektu jis reiškia perėjimą nuo privačių gyvenamųjų ar darbo erdvių prie atvirų, socialiai aktyvių gatvių, skverų ir aikščių. Socialiniu atžvilgiu tai žymi perėjimą nuo individualių tikslų prie bendruomeninių sprendimų ir aktyvaus dalyvavimo miesto gyvenime. Galiausiai ši opozicija artikuliuoja identiteto patyrimą – individualumas tampa platesnės kolektyvinės tapatybės dalimi.

Jei vertikaliąją ašį suvoksime kaip judėjimą iš apačios į viršų, tuomet horizontaliąją ašį galima laikyti statiška. Šią ašį siesime su Vingrių skvero elementais, kuriuose galima stabtelėti. Skvero erdvę horizontaliojoje ašyje galima suskirstyti į kelis segmentus, kuriuos aptarsime per santykį su vertikaliąja ašimi. Leidžiantis laiptais žemyn nuo Naujamiesčio galima stabtelėti apžvalgos aikštelėje. Nuo jos kaip ant delno atsiveria žemiau besidriekiantis skveras bei dalis Senamiesčio stogų panoramos. Apžvalgos aikštelėje suoleliai išdėstyti horizontalia linija, kurią atkartoja turėklai, taip pabrėžiant horizontalųjį aspektą. Tuo tarpu erdviniai elementai orientuoja

individo žvilgsnį žemyn, taip akcentuodami būsimos kelionės kryptį erdvėje. Šiame analizės etape pravartu pasitelkti naratyvinės gramatikos terminus. Jei laikomasi nuostatos, jog vykdoma naratyvinė programa, kurios tikslas – pasiekti Senamiestį, tuomet šią erdvę galime laikyti utopine erdve, kurioje įvyksta pagrindinė transformacija. Transformaciją laikysime subjekto bendruomeniškumo ir kolektyvinės tapatybės atkūrimo procesu. Visi horizontalūs pertrūkiai šioje naratyvinėje programoje sudaro paratopinę erdvę, kurioje įgyjamos transformacijai reikalingos kompetencijos.

Apžvalgos aikštelėje subjektas patikrina socialinį horizontą, bandydamas prisijaukinti galimybę kitokiam patyrimo būdui. Skveras subjekto žvilgsniui neatsiveria visiškai – kaip ir Senamiestis, matomas tik per stogų tinklą, kuris atskleidžia abstraktų transformacijos pažadą. Ši stotelė tampa vieta įvertinti ar iš „namų“ erdvės išgynęs troškimas (anot Greimo judėjimas yra troškimo išraiška) toks stiprus, kad subjektas ryžtųsi leisti į neapibrėžtą būseną, kurioje iš saugios ir izoliuotos egzistencinės erdvės patenkama į sunkiai prognozuojamą socialinio patyrimo erdvę. Nuo apžvalgos aikštelės aiškiai matomas kitas horizontalusis pertrūkis – palipus žemyn laiptais galima prisėsti dauboje įrengtame amfiteatre. Amfiteatras atviras stebėtojo iš viršaus žvilgsniui, kuris gali įvertinti socialinį tankį amfiteatre, tačiau akį labiausiai traukia šaltinio spiralė, kuriai, kaip pagrindinei dramos scenai ir skirtas amfiteatras. Šaltinio tėkmė, kurią laikysime figūratyvine būtinimo modalumo išraiška, sutampa su naratyvinės programos judėjimo kryptimi – žemyn, pasiduodant vandens tėkmei. Priešinga kryptis suponuotų subjekto erdvinį protestą, tad ji nebus aptarta, kadangi šio darbo kontekste labiau domimasi erdvių programuojamomis reikšmėmis, o ne erdvine rezistencija.



Tarp apžvalgos aikštelės ir amfiteatro išryškėja šie esminiai skirtumai – socialinio kontakto intensyvumas bei matymo laukas. Apžvalgos aikštelėje erdvinė struktūra sudaro sąlygas nepastebėti kito – santykis tarp individų čia išlieka lygiagretus ir neįpareigojantis, tuo tarpu amfiteatre formuojasi žvilgsnių trajektorijų susikirtimai: iš virtualaus, sėdinčio šalia, kitas realizuojasi į priešais sėdintį – aktualų. Amfiteatro mastelis nėra didelis ir vienu metu jame susitelkia nedaug žmonių, bet nepaisant mažo socialinio tankio, pats socialinis kontaktas – intensyvus ir artimas. Čia kitas suvokiamas ne kaip amorfiška masė, bet kaip individualus subjektas. Šį virsmą galime traktuoti kaip išbandymą naratyvinėje programoje – prieš siekdamas tapti kolektyvo dalimi, subjektas pirmiausia turi tiesiogiai susidurti su jį sudarančiais atskirais individais. Kodėl tai galime laikyti išbandymu? Richardas Sennettas lygindamas XVIII a. graviūras, daro išvadą, jog jose atsispindi tų laikų harmoningos miesto erdvės ir netvarkos bei chaoso samprata. Urbanistinė harmonija to laikmečio graviūrose išreiškiama kūnų susidūrimu ar net lietimusi, taigi glaudžiu, net fiziniu kontaktu su kitu, kai tuo tarpu netvarką atspindi vienas nuo kito atsiriboję, į save susikoncentravę ir pasinėrę kūnai, jusliškai vienas kito nesuvokiantys. Sennetto teigimu, šių laikų urbanistinė aplinka vertinama pagal tai, kaip ji sudaro sąlygas išvengti kontakto su kitu. Kūnų masė, anksčiau tankiai koncentravusis miestų centruose, šiandien yra išsisklaidžiusi, tad kito fizinis buvimas šalia atrodo grėsmingas.⁴⁸ Aptardama Sennetto miesto viziją, Dalia Čiupailaitė-Višnevskaitė nurodo, jog Sennetto miestas yra skirtumo ir potencialios konfrontacijos miestas.⁴⁹ Konfrontacija gali baigtis konfliktu, tačiau skirtingų vertybių, interesų ir gyvenimo stilių susidūrimas gali sukurti sinergiją. Čiupailaitė-Višnevskaitė rašo, jog Sennettas kalbėdamas apie šiuolaikinį miestą pasitelkia vidaus ir išorės atsietumo koncepciją. Vidus – tai tapatumo erdvė, kuriai būdingas nuoseklumas ir saugumas, o išorė – potencialios rizikos, neapibrėžtumo sfera, nesaugumo sfera, kuri apibūdina žmogaus gyvenimo kompleksškumo patirtį. Per susidūrimą su išore, tai yra su kitu, suvokiame savo fragmentiškumą bei prarandame kontrolės pojūtį. Tam, kad priimtum kitą, turi suvokti savo neišbaigtumą, ir priešingai – savo išbaigtumo suvokimas leidžia atstumti kitą.⁵⁰

Išbandymo sąlygas įtvirtina ir erdvės uždarumas. Skirtingai nei apžvalgos aikštelėje, iš kurios nelyg žemėlapis atsiveria platus horizontas su galimybe įsivaizduoti būsimos transformacijos kryptį ir galimybę, nusileidimas į amfiteatrą reiškia realų susidūrimą su transformaciją lydinčiomis aplinkybėmis. Tai momentas, kuomet subjektas turi apsispręsti – ar jis pasiruošęs tęsti kelionę.

Įveikus neapibrėžtumo ir socialinės konfrontacijos baimę judama toliau į pačią socialiai dinamiškiausią skvero dalį. Čia susilieja pėsčiųjų tranzitinio kelio vertikalė su iš abiejų pusių erdvę

⁴⁸ Sennett, R. (1994) *Flesh and stone: The Body and the City in Western Civilization*. New York: W. W. Norton & Company., p. 20-21

⁴⁹ Čiupailaitė-Višnevskaitė, D. (2014) Būsto projektai kaip nauja erdvė posocialistiniame mieste. Disertacija (daktaro). Vilniaus universitetas, p. 82

⁵⁰ Ten pat, p. 82-83

įrėminančiais kavinių ir muziejaus pastatais, lauko staliukais bei suoleliais. Šiai vietai būdingos kartu bulvaro ir skvero erdvinės charakteristikos. Šis skvero dalis – tai ir vieta, kuri praeinama, ir vieta į kurią einama ir pasilieka. Kaip rašo Goranas Sonessonas, bulvaro erdvė pabrėžia vieną iš pagrindinių laiko geografijos dėsnių – du žmonės negali tuo pačiu metu užimti to paties erdvinio taško.⁵¹ Judant šaligatviu būtina nuolat manevruoti, siekiant išvengti susidūrimų. Šis procesas dažniausiai vyksta nesąmoningai, kiekvienas susitikimas tampa derybomis dėl to, kas turėtų pakeisti judėjimo trajektoriją. Pamatyti ir išvengti susidūrimo laikoma normaliu elgesiu. Tačiau, pasak Sonessono, kai procesas tampa sąmoningas, tuomet kalbame ne tik apie „normalų“ praktinį susidūrimo vengimą, bet ir apie interpretaciją, grįsta normomis, kurios metu vertiname, koks elgesys būtų socialiai priimtinas.⁵² Didelę socialinę koncentraciją su įvairiomis kryptimis vykstančiomis „derybomis“ ir kompromisais dėl vietos erdvėje galime laikyti civilizuojančia patirtimi, būdinga modernybei. XVIII a. siekiančios urbanistinės idėjos atvirus bulvarus ir aikštes traktavo kaip vieną iš būdų civilizuoti ir disciplinuoti visuomenę. Skirtingai nei siaurų viduramžių gatvių užkaboriuose, atvirose erdvėse su aiškiai programuotu erdviniu judėjimu, lengva užfiksuoti bet kokią neatitikimą ir nusižengimą normoms.⁵³ Tai nereiškia, jog egzistuoja formali galios instancija, kurios funkcija stebėti gatvėmis judančius miestiečius. Kiekvienas erdvėje esantis atsiveria kito žvilgsniui, mes stebime ir patys esame stebimi. Kaip teigia Sonessonas, tokios žvilgsnių dinamikos funkcija nėra vien pasyvus stebėjimas. Žvilgsniai perduoda žinutes, kaip, pavyzdžiui, „aš tave matau“ ar „tu esi vertas stebėti“, ir anot Sonessono, tokia dvejopa žvilgsnio funkcija išbandome save per kitą.⁵⁴ Kai mes stebime kitus, o kiti stebi mus, nuolat tikriname ir apmąstome, kaip esame matomi, kurdami ir koreguodami savo įvaizdį pagal kitų požiūrį. Erdvė su įvairiomis kryptimis besitiesiančiais suoleliais ir vienas priešais kitą sustatytais kavinių staliukais, stimuliuoja žvilgsnių dialogą, per kurį tampame socialinio spektaklio aktoriais ir žiūrovais. Tokiu būdu „ilsimasi“ kuriant ir atliekant savo paties socialinę reprezentaciją prieš auditoriją. Šią socialinę sąveiką Ervingas Goffmanas prilygina teatrui, o reiškini, kurio metu individai sąmoningai ar nesąmoningai kontroliuoja įspūdį, kurį daro kitiems, Goffmanas įvardija įspūdžio valdymu. Scenoje, t.y. viešojoje erdvėje, veikiama formuojant socialinį vaidmenį, o štai užkulisuose (privačioje erdvėje) galima atsipalaiduoti nuo socialinio įvaizdžio kontrolės.⁵⁵ Anksčiau aprašytą Sennetto vidaus ir išorės koncepciją, kuri kalba apie konfrontacijos ar sinergijos su kitu galimybę socialinėje erdvėje, priklausančią nuo individo savojo „aš“ išbaigtumo suvokimo, galime papildyti Goffmano teiginiu, kad „aš“ apskritai nėra stabilus ar išbaigtas vidinis subjektas, bet greičiau –

⁵¹ Sonesson, G. (2014) New rules for the spaces of urbanity; *International Journal for the Semiotics of Law*, 27:1, p. 16

⁵² Ten pat, p. 16

⁵³ Sennett, R. (1994) *Flesh and stone: The Body and the City in Western Civilization*. New York: W. W. Norton & Company, p. 332

⁵⁴ Sonesson, G. (2014) New rules for the spaces of urbanity; *International Journal for the Semiotics of Law*, 27:1, p. 17

⁵⁵ Goffman, E. (1956) The presentation of self in everyday life. Edinburgh: University of Edinburgh, p. 132-134

kintantis vaidmenų rinkinys, konstruojamas per nuolatinį socialinį veikimą, tuomet konfrontacija ar sinergija su sociumu priklauso nuo tinkamo vaidmens pasirinkimo.

Šiam performansui reikalinga auditorija, buvimas kuria taip pat atsiskleidžia kaip laisvalaikio forma. Modernaus laisvalaikio samprata, pagal kurią tai funkcinė veikla, turinti racionalų tikslą (tarkime, poilsio kurorte tikslas – pagerinti sveikatą, o skaitymo – įgauti žinių), šioje stebėjimo praktikoje užleidžia vietą vizualiniam dykinėjimui. Miesto gyvenimas sudaro palankias sąlygas tokiam dykinėjimui, kuomet prisėdus kavos puodeliui ir laukiant vėluojančio draugo galima ilgai žiūrėti į praeivius ar aplink sėdinčius tokius pačius urbanistinius „dykinėtojus“. Dykinėtojai, įvardijami flâneur terminu, apibrėžiami kaip nuolat ieškantys vizualinių įspūdžių ir dirgiklių. Flâneuro klajojantis elgesys įkūnija ryšį tarp stebėjimo ir buvimo stebimam. Flâneuras, lyg biologas rinkdamas pavyzdžius iš gamtos pasirenka scenas ir personažus iš socialinio pasaulio. Tačiau priešingai nei biologas, jis tai daro vedinas tingaus smalsumo – be tikslo ką nors ištirti ir suprasti. Flânerie džiaugsmas slypi veikiau tingiame atsivėrime pojūčiams ir vaizdams.⁵⁶ Flâneur sąvoka, XIX a. apibrėžusi be tikslo miesto gatvėmis klaidžiojusį estetą kaip opoziciją modernybės racionalumui, postmodernybėje transformuojasi į žvilgsniu naršantį (lyg socialiniuose tinkluose) individą, klajojantį tarp ivairių vizualinių įspūdžių, scenų ir estetinių patyrimų, taip pat suvokiantį savo paties buvimą, kaip įpareigojantį vizualumui ir įspūdžiui.

Detaliau aptarus vertikalu/horizontalu erdvinės priešpriešos elementus, galime juos susieti su gamtos elementais: vertikaliąją ašį – su vandeniu, o horizontaliąją – su akmeniu ar mūru, kurį laikysime priklausančiu žemės stichijai. Skvere simboliškai įamžinta senoji Vilniaus vandenvietė, kuri iš natūralių šaltinių tiekė vandenį miestiečiams iki XX a. pradžios. Upelis, nuo Vingrių šlaito per Senamiestį, tekėjęs iki pat Vilnios, XX a. tiesiant Pylimo gatvę buvo uždengtas mūru. Įrenginėjant Vingrių šaltinių skverą, upelis dalinai atidengtas ir teka atviru mūriniu kanalu. Vanduo – skvero genius loci, figūratyvinė kosminės tvarkos ir gyvybinės kūrimo jėgos išraiška, tačiau horizontaliojoje ašyje paklūsta mūro ir akmens kontrolei. Šaltinio vanduo amfiteatro grindyse atidengtas ir jo tekėjimo vaga kontroliuojama dirbtiniu kanalu – spirale išteka ir grįžta į žemę. Tuo pačiu metu ir pasirodantį ir išnykstantį šaltinį laikysime figūratyvia nuolatinės transformacijos išraiška, nurodančia į jau aptartą dinaminę savikūrą per socialinę sąveiką ir greta einančią išbaigto vidinio savojo „aš“ atsisakymą vardan naujo socialaus „aš“ gimimo. Subjektas, judantis vertikale žemyn, galiausiai patenka į skvero dalį, įrėmintą kavinėmis ir restoranais, kurias taip pat galime sieti su vandens kategorija – jose parduodama kava, kokteiliai ir kiti gėrimai, noriai vartojami stalelius ir suolelius nusėdusių lankytojų. Stebime transformaciją – šaltinio vanduo (gamta) virsta vartojamu maistu (kultūra). Gyvasties atstatymas, tuomet siejamas su tam tikru vartotojiškumu ir hedonizmu, aplink kurį telkiasi bendruomeniniai ryšiai. Vartotojiška veikla veikia ne kaip savitikslių

⁵⁶ Rojek, Ch. (1995). *Decentering Leisure: Rethinking Leisure Theory*. London: Sage publications, p. 91

praktika, bet kultūrinio ritualo dalis ir kaip socialinius ryšius skatinanti priemonė – tai būdas pabūti, susitikti ar tiesiog stebėti aplinką.

Apibendrinant analizės rezultatus, galime teigti, jog skvero erdvinė struktūra laisvalaikio reikšmės konstruoja per socialumo, kolektyvumo ir vizualumo sąvokų sintezę. Remiantis teorinėje dalyje aptarta tipologija, galime atpažinti miesto kaip savasties erdvinę metaforą: architektūriniai sprendimai kuria turtingą socialinę dinamiką ir, paprastai tariant, paskatina miestiečius matyti vienas kitą. Skvero fizinė struktūra įgalina socialinę įvairovę: čia susitinka nepažįstamieji ir praeiviai su skirtingomis gyvenimo ir veiklų trajektorijomis. Jų tarpusavio sąveikos kuria tai, ką galima vadinti miesto jausmu. Kamerinio mastelio erdvė, kurioje pėsčiųjų srautas koncentruojamas nedidelėje teritorijoje, zona be automobilių, skirtingos vietos prisėsti ir užsibūti, skulptūros, gamtos elementų stilizavimas ir „įdarbinimas“ – visa tai, padeda formuoti malonią vietos patirtį. Nepriklausomai nuo pasirinktos vietos, erdvė gausi vizualine įvairove, kurios dėka užtikrinamas nuolatinis estetiškas patyrimą ir vizualinę stimuliaciją. Tokiu būdu skveras funkcionuoja kaip savotiškas socialinis rezervatas, miesto tikrovė, kurioje kasdienybė įgauna žaismingą, estetiškai patrauklią formą. Ši erdvė gali būti traktuojama kaip kasdienybės utopija – simbolinė miesto vizija, kurioje atitrūkstama nuo kasdienybės neapibrėžtumo, rutinos, anonimiškumo ir nuobodulio bei trumpam panyrama į kolektyvų miesto patyrimą.

Laisvalaikio zona Perkūnkiemyje

Vadovaudamiesi Greimo teiginiu, jog suvokti erdvę reiškia apibrėžti ją per santykį su tuo, kas ji nėra, t. y. identifikuoti santykius su šalia esančiomis erdvėmis⁵⁷, per čia/kitur kitur opoziciją, į poilsio zoną pažvelgsime per erdvės santykį su kitomis erdvėmis.

Pirmiausia bandysime apibrėžti poilsio zoną gaubiančią erdvę. Poilsio zona įsprausta tarp dviejų pilkų architektūrinių monolitų. Iš vienos pusės ją išilgai įrėmina prekybos centro siena, o iš kitos lygiagrečiai prekybos centrui – verslo centras. Poilsio zonos stačiakampio trumpoji kraštinė ribojasi su automobilių stovėjimo aikšte, o už aikštelės – su žalios vejų šlaitu, besileidžiančiu nuo Ukmergės gatvės. Tad poilsio zona yra dauboje šalia ypač judrios ir triukšmingos 6 eismo juostų gatvės. Kitoje poilsio zonos stačiakampio pusėje driekiasi Eitminių gatvė, kurią kertant galima patekti į poilsio zoną iš gyvenamųjų namų kvartalo.

Jei, taikant Greimo naratyvinio reikšmės modelio sąvokas, prekybos, verslo centrai, gyvenamieji namai, bei gatvės ir jų šlaitai priklauso heterotopinei erdvei, tuomet poilsio zonos kvadratas yra apgaubta topinė erdvė – išbandymų ir transformacijos vieta. Laikantis tokio erdvių skaidymo, poilsio zoną skirstytume į paratopinę erdvę, kurioje įgyjama kompetencija veikti ir

⁵⁷ Greimas, A. J. (2011). Topologinės semiotikos linkui; *Baltos lankos*, Nr. 34, p. 145

utopinę erdvę, kurioje įvyksta transformacija. Jau pats erdvės įvardijimas kaip laisvalaikiui skirtos suponuoja, kad tikimasi, jog utopinėje erdvėje įvyksianti transformacija susijusi su atstatytu stokojamu poilsiu. Iš heterotopinei erdvei priskirtų gyvenamųjų namų komplekso, prekybos ar verslo centro įžengę į skverą įgyjame tam tikrų kompetencijų, t. y. erdvę kurioje yra želdinių, suoliukų, aktyviam poilsiui skirtų treniruoklių ir net kelių kavinių lauko terasų. Įgiję tokius pagalbininkus esame pasiruošę savo naratyvinės programos kulminacijai – atgauti jėgas, atstatyti



Pav. 5 Projekto vizualizacija

poilsio stoką, tarsi naujai atgimti.

Verslo centro ir poilsio zona projektuojama numatant pagrindinius judėjimo srautus ir kryptis, daug dėmesio skiriant verslo centro darbuotojų poreikiams. Erdvės organizacija įgalina tam tikras numatytas veiklas kaip rūkymas ir užkandžiavimas, taip pat tiesiog perėjimas poilsio zona pakeliui į prekybos centrą. Verslo centro darbuotojų judėjimas apsiriboja maža teritorija aplink laiptus ir kelis suolelius. Baigus darbą, dalis darbuotojų vos žengę kelis žingsnius gali pasiekti laiptų apačioje įsikūrusį barą, kiti kirsdami aikštę patraukia į prekybos centrą praleisti laiką kavinėje ar apsipirkti prieš grįžtant namo. Tokia judėjimo trajektorija siūlo permąstyti pradinį erdvės skaidymą. Heterotopine erdve tampa darbuotojų namai, ar jie būtų šalia esančiame gyvenamųjų namų bloke ar toliau mieste, topine erdve tampa ne tik skveras, bet ir verslo centras ir prekybos centras su kavine. Remiantis tokiu modeliu, tiek poilsio zona, tiek prekybos centras priklauso paratopinei erdvei, kurioje įgyjamos kompetencijos padedančios atlikti lemiamą išbandymą utopinėje verslo centro erdvėje – dirbti ir uždirbti.

Tokį erdvių santykį svariai patvirtina centrinę poziciją skvere užimantys laiptai, kurie nusileidžia į skverą iš verslo centro erdvės. Tokiu būdu laiptais, kaip erdvinio teksto fokusuotu elementu, išreiškiama verslo centro pirmenybė. Hierarchinė dominantė artikuliuojama per

aukštai/žemai antitezę – laiptai iškilę virš viso topografinio skvero paviršiaus. Dauguma skvero elementų projektuoti dėmesį skiriant plokštumai ir žemumai, kai tuo tarpu laiptai griežtomis aukštyn vedančiomis linijomis stiebiasi į viršų. Su likusia skvero dalimi kontrastas artikuliuojamas ir per plastines kategorijas. Laiptai dalina verslo centro monolitą į dvi lygias dalis: tokia griežta geometrija kontrastuoja su skvero plokštumos apvalumais ir be aiškos tvarkos išsidėsčiusiais želdinių apskritimais. Patys laiptai sukonstruoti iš gelžbetonio, tad palyginus su visa poilsio zona didžiausias juslinis svoris tenka jiems: jie veikia ir kaip pagrindinis vietoženklis ir kaip pertrūkis erdvėje žymintis patekimą iš poilsio į darbo zonas. Apibendrinant toki erdvinį išsidėstymą, galime teigti, jog darbo funkcija erdvėje užima aukštesnę vietą nei poilsio, tad erdvė skirta veikiau trumpam pailsėti, kad geriau dirbtųsi, nei užsiimti tiesiog poilsiu be aiškaus tikslo ir paskirties.

Skvero erdvinėje organizacijoje, kurioje laiptai ilgą laiką vizualiai dominavo, dėl vizualinio dėmesio ima „konkuruoti“ naujai šalia jų įrengtas kupolas baro lankytojams. Iki įrengiant kupolą, nesvarbu, kokį žiūros tašką būtų pasirinkęs, ar žvelgtum iš skvero užribių, ar iš jo centro, žvilgsnis kryo į laiptus. Įrengus kupolą, iki tol egzistavusi erdvinė hierarchija pasikeitė: du pagrindiniai erdvės elementai – laiptai ir kupolas – egzistuoja lygiagrečiai toje pačioje zonoje, tarpusavyje varžydamiesi dėl dominavimo erdvėje. Santykį tarp šių dviejų erdvės elementų vertėtų aptarti detaliau. Kampuota, aštrių formų laiptų geometrija kontrastuoja su minkštais, apvaliais kupolo kontūrais. Taip pat išryškėja medžiagiška opozicija: sunkus, masyvus gelžbetonis, iš kurio suformuoti laiptai oponuoja peršviečiamam, lengvam kupolo plastikui. Ryški opozicija atsiskleidžia ir analizuojant šių dviejų konstrukcijų techninius parametrus. Laiptai – tai stabilios, ilgaamžės architektūros pavyzdys, atsparus laiko poveikiui. Tuo tarpu kupolas – funkciškai laikina, kilnojama struktūra, pagaminta iš lengvo, atmosferos poveikiui jautraus plastiko. Ši konstrukcinė priešprieša leidžia kalbėti apie pastato ir jo imitacijos, nuolatinės architektūrinės struktūros ir laikinos architektūrinės intervencijos opoziciją.



Pav. 6 Baro kupolas

Šios dvi erdvinės konstrukcijos siejasi su skirtingomis praktikomis. Laiptai, kaip verslo centro dalis, siejami su vertikalia darbinio judėjimo logika, disciplinuotu perėjimu iš vienos erdvės į kitą. Kupolas, priešingai, reprezentuoja horizontalią laiko tėkmę – sustojimą, atsipalaidavimą, socialinį ryšį. Čia susiduriame su dviem logikomis – viena grindžiama racionalumu, kita – hedonizmu, viena kuria normatyvinę darbo tvarką, kita – neformalią socialumo atmosferą. Kaip ilgaamžis statinys, laiptai reprezentuoja stabilumą, o kupolas – laikinumą. Galime kalbėti apie tam tikrą įtampą tarp pastovumo ir laikinumo, formalaus ir neformalaus elgesio, darbo ir laisvalaikio.

Laiptais patenkama į verslo centrą – erdvę, kurioje uždirbami pinigai, tuo tarpu bare šie pinigai išleidžiami. Verslo centro erdvės yra uždaros ir nematomos pašaliniesiems centre nedirbantiems asmenims. Priešingai, kavinės zona pasižymi atvirumu: tiek pagrindinė patalpa su dideliais stikliniais langais, tiek kupolas, dengtas peršviečiamu plastikumu, leidžia laisvai stebėti viduje vykstančią veiklą. Tokia opozicija – nematoma ten, kur uždirbama, ir demonstratyvu ten, kur pinigai leidžiami – gali padėti geriau suprasti erdvinės struktūros artikuliuojamą darbo ir poilsio santykį. Anksčiau aptarėme galimą naratyvinę schemą, pagal kurią poilsio zona ir prekybos centras suvokiami kaip paratopinė erdvė, kurioje įgyjamos kompetencijos, padedančios atlikti lemiamą išbandymą verslo centre, t. y. utopinėje erdvėje – dirbti ir uždirbti. Kupolui tapus nauju erdvinio akcentu, jo santykis su laiptais skatina persvarstyti šią erdvinę konfigūraciją. Jei barą laikysime utopine erdve, kurioje įvyksta esminė transformacija – viešai leidžiami uždirbti pinigai, verslo centras tuomet tampa paratopine erdve, kurioje įgyjamos kompetencijos, reikalingos transformacijai – įgyjamas kapitalas, be kurio neįmanoma patekti į socialinio reprezentavimo erdvę. Baras – tai ne tik vieta pinigams išleisti, bet ir savęs demonstravimo, statuso ir gyvenimo stiliaus komunikavimo laukas. Tačiau opozicijos stabilu/laikina, architektūrinė forma/architektūrinė intervencija, normatyvu/neformalu, leidžia daryti prielaidą, jog per pastatytą formą artikuliuojama

aukštesnė verslo centro hierarchija. Tokiu atveju galime teigti, jog atliktis įvyksta verslo centro (darbo sfera) erdvėje – uždirbami pinigai ir įgyjamas statusas, o baro erdvė (laisvalaikio sfera) – tai kognityvinės sankcijos erdvė.

Kokios laisvalaikio galimybės poilsio zonoje numatomos tiems, kurie nedirba ir neleidžia uždirbtų pinigų skvero kavinėse? Rekreacinėms ir ramioms poilsio veikloms skirta nedidelė erdvės dalis, kurią iš visų pusių gaubia kavinių ir žaidimų aikštelių teritorijos, tad buvimas joje leidžia intensyviai patirti visą erdvinį ir juslinį praktikų triukšmą. Pasyvaus poilsio zonoje išdėstyta keletas želdiniais apsodintų apskritimų. Želdiniai prižiūrimi, tvarkomi, yra veikiau gėlynai, nei natūralioje gamtoje sutinkami augalai, tad galime teigti jog žalioji zona – labai stipriai redukuota ir sukultūrinta gamtos versija. Šalia jų pastatyti ženklai, draudžiantys būti ir vaikščioti pačiose žaliosiose zonose. Pasyvioje poilsio zonoje negalima prigulti ant žolės, paskaityti knygą ar surengti iškylą. Aiškiai nurodoma vieta, kuri skirta prisėsti pasigėrėti pievele ir augalais. Tam skirti medinėmis lentelėmis iškalti apskritimai su nušlifuotais akmenimis-krėsmais. Natūralios gamtinės medžiagos, kaip atsvara sunkioms mūro, gelžbetonio ir betono konstrukcijoms, galėtų kurti žalios oazės įspūdį urbanistiniame kraštovaizdyje. Tačiau lentelės tik imituoja medį, kaip ir krėsmai akmenį – jie pagaminti iš plastiko. Trumpam pabuvus šioje erdvėje, šių imitacijų galima ir nepastebėti, ir atrodo, jog tam tikra konstruojanti instancija numatė, jog erdvė turėtų būti naudojama joje neužsibūnant.

Skvere įrengtos vaikų žaidimo, treniruoklių bei krepšinio aikštelės, o greta esanti gatvė veikia tarsi riba, skirianti miegamąjį rajoną nuo verslo centro teritorijos (atrodo, jog poilsio zoną veikia ne kaip autonomiška erdvė, o veikiau, kaip integrali verslo centro dalis ir tąsa). Rekreacinės veiklos siejasi su naudingai praleistu poilsiu, tobulėjimu, kita vertus, skurdi aktyviosios zonos infrastruktūra bei programoje numatytas trumpalaikis buvimo pobūdis rodo, jog šioje erdvėje neplanuojama ilgesnė veikla – tai greičiau vieta trumpai pauzei, skirtai atgauti energiją ir palaikyti tonusą. Svarstant, kodėl verslo centras skyrė dalį savo erdvės žaidimo aikštelėms, galime įžvelgti erdvės planavimo strategiją, skirtą suvaldyti neišvengiamą rajono gyventojų, o ypač vaikų, buvimą erdvėje. Skyrus jiems atskirą zoną, įgalinamas srauto ir socialinio turinio valdymas. Tokį sprendimą galima vertinti ir kaip tam tikrą kompensacinį gestą „duoklę“ už dar vieną naują pastatų kompleksą jau ir taip tankiai urbanizuotame rajone. Šiuo požiūriu toks erdvės planavimas gali būti vertinamas kaip reputacijos valdymo priemonė: minimali infrastruktūrinė „duoklė“ nereikalauja didelių investicijų, tačiau suteikia galimybę nekilnojamojo turto plėtros projektą pristatyti kaip socialiai atsakingą ir atliepiantį bendruomenės poreikius. Taip pat galima svarstyti, kad skvero pakraščiuose verdantis namų kiemams būdingas šurmulyš veikia tarsi gyvenimo simuliakras, ir kaip viena iš strategijų, legitimuojančių darbo kaip gyvenimo būdo filosofiją.

Verslo centras, kurio prieigose vykdomos laisvalaikio veiklos, tiek fiziškai, tiek simboliškai dominuoja aplinkos atžvilgiu, formuodamas dialektinį santykį tarp darbo ir laisvalaikio praktikų. Verslo centras išlieka pagrindiniu veiklos centru, o poilsio zona tampa svarbia palaikomąja struktūra. Poilsis reikalingas, kadangi padeda palaikyti darbo ciklą, jis tampa integralia, ribojama ir kontroliuojama darbo dalimi. Laisvalaikis įgyja papildomą vartotojiškumo dimensiją – didžiąją dalį erdvės ploto užima kavinės bei barai, kurios sudaro galimybę socialiai demonstruoti save vartojimo kontekste. Šios erdvės struktūruotos pagal vartotojiškumo logiką – jos siūlo laikiną pabėgimą, o kartu įtraukia į nesibaigiantį ciklą, nes norint ilsėtis daugiau ir geriau, reikia ir daugiau dirbti ir uždirbti. Tokia erdvinė logika artikuliuoja ideologinį santykį, kuriame gerovė, atsipalaidavimas ir laimė vaizduojami kaip tiesiogiai priklausomi nuo darbo struktūrų. Viena vertus, erdvinė struktūra kuria sąlygas trumpam atotrūkiui nuo darbo – erdvė padeda atsitraukti nuo darbo aplinkos formalumo ir griežto funkcionalumo, tuo pačiu suteikdama vietą neįpareigojančiam buvimui ir bendravimui su kolegomis, su kuriais darbo aplinkoje paprastai bendraujama kitaip. Atrodo, kad erdvė struktūruota taip, jog nusileidus laiptais galima sąlygiškai „atsijungti“ nuo darbo pasaulio ir patekti į funkciškai priešingą, laisvesnį buvimą. Kita vertus, šis atsijungimas yra tik sąlyginis – erdvė formuojama taip, kad poilsis įtrauktų į bendrą produktyvumo apyvartą. Taip reiškiasi vienas iš postmodernybės bruožų – nykstanti riba tarp darbo ir laisvalaikio, kurio diskursas, anksčiau susijęs su asmenybės raiška ir laisve, vis labiau tampa darbo sistemos funkcija, palaikančia ir skatinančia darbo procesus.

IŠVADOS

Šiame darbe, remiantis Greimo semiotikos erdvės samprata, buvo tiriama laisvalaikio paradigmų raiška viešosiose Vilniaus erdvėse. Analizuojant pasirinktas viešąsias erdves buvo svarbu ištirti, kaip erdvinė struktūra modeliuoja tam tikras socialines praktikas, vienas skatindama ir suteikdama tam tikras erdvines galimybes ar nuorodas, o kitas ribodama. Įvertinus, kaip pastatytoji architektūrinė forma prisideda prie laisvalaikio reikšmių cirkuliacijos, buvo bandoma išskirti pasirinktose erdvėse vyraujančias laisvalaikio paradigmas. Analizuojant viešąsias erdves išryškėjo trys dominuojančios laisvalaikio paradigmos: postmoderni, moderni bei komercinė.

Vingrių šaltinių skveras atsiskleidžia kaip sudėtingas urbanistinis naratyvas, kurio pagrindine ašimi galime laikyti erdvinės organizacijos artikuliuojamą virsmą. Šis virsmas išryškėja kaip perėjimas nuo privačių gyvenamųjų ir darbo erdvių prie atvirų, socialiai aktyvių gatvių ir skverų. Erdvinės organizacijos kontekste skveras tampa vieta, kurioje skatinama miestą patirti per dinamišką socialinę sąveiką, atsisakant izoliuotų, individualių laisvalaikio leidimo būdų. Šio erdvių modeliuojamo naratyvo dėka, Vingrių šaltinių skveras tampa vieta, kurioje konstruojamos

postmodernios laisvalaikio paradigmos reikšmės. Pagrindiniais postmodernaus laisvalaikio aspektais čia tampa fragmentiškas vizualinio malonumo patyrimas, „atsijungimas“ nuo kasdienybės rutinos ir savikūra. Koliažo principu jungiami stimuliuojantys estetiniai elementai bei istorijos ir miesto atminties interpretacijos kuria palankią aplinką žaismingam ir dinamiškam vizualiam patyrimui. Šioje erdvėje vizualinis ir estetiškas „dykinėjimas“ tampa svarbia laisvalaikio praktika, kuri ne tik atlieka eskapistinę, kompensacinę funkciją, bet ir leidžia erdvės naudotojams įgyvendinti savosios tapatybės kūrimo bei reprezentavimo projektus. Vingrių skvere galime stebėti, kaip savojo prekinio ženklo kūrimo praktikos, būdingos virtualiems socialiniams tinklams, persikelia į fizinę aplinką. Pats skveras funkcionuoja kaip tinkamas fonas vizualinėms socialinių tinklų praktikoms. Šiame kontekste individas tampa nuolat vystomu projektu, kuris per laisvalaikio veiklas formuoja ir reprezentuoja savo asmeninį gyvenimo naratyvą.

Baltojo tilto poilsio zona aktualizuoja modernios laisvalaikio paradigmos bruožus: laisvalaikis turi aiškiai apibrėžtą funkcinę paskirtį – jis skirtas fizinio darbingumo atstatymui. Laisvalaikis čia suprantamas ne kaip savaiminė vertybė, bet kaip priemonė stiprinti kūną bei formuoti socialiai „tinkamą“ elgesį. Aktyvioji poilsio zonos dalis pasižymi gerai išvystyta sporto veiklų infrastruktūra, kuri skatina kryptingą, sveikatingumu pagrįstą laisvalaikio leidimą. Tuo tarpu kita poilsio zonos pusė, esanti kitapus tilto, kontrastuoja savo neapibrėžtumu ir infrastruktūros stoka. Iš aukštybinių verslo pastatų žiūrint – ši erdvė reprezentatyvaus peizažo dalis, tačiau dėl infrastruktūros trūkumo yra mažiau naudojama ir užsipildo tik komercinių renginių metu. Tačiau būtent dėl savo neapibrėžtumo erdvė įgalina spontaniškas, kūrybiškas laisvalaikio praktikas, kurios atsiranda už racionaliai suplanuotos veiklos ribų. Ši erdvė taip pat atveria galimybę patirti nuobodulį, kuris gali tapti refleksijos ir alternatyvaus buvimo šaltiniu. Tai – erdvė, kurioje individas bent laikinai gali atsitraukti nuo disciplinos režimų ir patirti buvimą be funkcijos, be užduoties. Tačiau ir ši griežtai neprogramuota erdvė yra kontroliuojama panoptiškumo principu – veiklos matomos ir vertinamos. Kadangi kūrybiškas laisvalaikis reikalauja papildomų kompetencijų, jų stokojantiems erdvė siūlo kelias alternatyvas – užsiimti normatyvine laisvalaikio veikla (pvz. sportu), įsitraukti į darbą, arba pereiti prie vartojimo praktikų. Modernios paradigmos vertybinį pobūdį, pagal kurį vertinga tampa tik ta veikla, kuri prisideda prie asmeninio ar socialinio progreso, papildoma dar vienas aspektas – komercinis funkcionalumas. Tai stiprina instrumentinį laisvalaikio pobūdį: saviraiška ir improvizacija tampa antraeilėmis, o pagrindiniu tikslu išlieka darbingumo palaikymas, disciplina ir atitikimas socialinėms normoms.

Tuo tarpu Perkūnkiemio poilsio erdvė išryškina laisvalaikio komercializacijos procesus. Poilsio zonos Perkūnkiemyje erdvinė organizacija turėtų būti atvira įvairiems bendruomenės laisvalaikio poreikiams – joje įrengta treniruoklių zona, krepšinio aikštelė, vaikų žaidimų aikštelė bei salelės ramesniam poilsiui, tačiau visa tai užgožiama kavinių ir barų infrastruktūra. Laisvalaikio

samprata čia formuojama per komercinę veiklą – laisvalaikis čia suvokiamas kaip buvimas kavinėse. Atrodo, jog sėdėjimas prie kavinių staliukų laikytinas „teisingu“ poilsio būdu, kai tuo tarpu kitos praktikos – fizinis aktyvumas, meditatyvus poilsis ar buvimas be vartojimo intencijos – marginalizuojami. Taip erdvės formuoja itin ribotą erdvės naudotojo profilį: judėjimas viešąja erdve neretai tampa laviravimu tarp tankiai išdėstytų staliukų, o sėdintys kavinėse tampa labiau teisėtais erdvės naudotojais. Formaliai erdvėje galėtų susitikti rajono bendruomenė ir sugyventi skirtingos veiklos formos, tačiau realybėje kuriama vartojimui palanki infrastruktūra – erdvė tampa fonu paslaugų vartojimui, o teisė naudotis erdve implikuoja išankstinį pasirengimą mokėti. Visa tai leidžia kelti klausimą, ar erdvė apskritai gali būti laikoma vieša laisvalaikio zona – veikiau tai atrodo kaip verslo centro integrali dalis, kurioje dalyvauti leidžiama tik mokant už paslaugas. Šiuo požiūriu viešoji erdvė tampa komercinių interesų platforma, o laisvalaikis – komercinė privilegija.

Apibendrinant galima teigti, jog kiekvienoje tiriamoje erdvėje cirkuliuojančios laisvalaikio reikšmės skiriasi: vienur jos orientuotos į estetinį įspūdį ir vizualinę reprezentaciją, kitur – į fizinį aktyvumą, o kai kur laisvalaikis apskritai suprantamas, kaip paslaugų vartojimas. Vis dėlto visoms šios erdvės būdingas tam tikrų iš anksto paruoštų laisvalaikio modelių projektavimas, kuriuose miestietis nėra kviečiamas dalyvauti besąlygiškai. Erdvių naudotojas turi atitikti tam tikrus reikalavimus, ar tai būtų reprezentatyvus įvaizdis, ar tinkamas pasirengimas aktyvioms veikloms, ar ekonominės galimybės. Kiekvienoje erdvėje tarsi paliekama galimybė užsiimti neapibrėžtomis veiklomis, tačiau dominuoja iš anksto numatyti scenarijai, kuriuose dalyvavimo galimybės nėra visiems prieinamos ar priimtinos. Todėl gali būti keliamas klausimas ar viešosios erdvės planuojamos galvojant apie visus miesto bendruomenės narius, ar veikiau kuriamas selektyvus komercinis miesto modelis. Erdvinės buvo analizuojamos vertinant ir tiriant kaip tam tikros reikšmės konstruojamos tarpininkaujant erdvinei organizacijai, todėl kitas žingsnis galėtų būtų tyrimas, ar miesto naudotojai paklūsta konstruojančiai instancijai ir veikia taip, kaip numatyta, ar geba erdvę perkurti pagal savo socialinius ir kultūrinius lūkesčius.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Bagaric, P. (2020) Leisure, loafing, and life as work: discourses on non-work and a new working class; *Croatian Journal of Ethnology & Folklore Research*, t. 57, Nr. 1, p. 109-128
2. Bourdieu, P. (1979) *The Kabyle house or the world reversed*. In: P. Bourdieu, *Algeria 1960: The disenchantment of the world, the sense of honour, the Kabyle house or the world reversed*. Translated by R. Nice. New York: Cambridge University Press, p. 133-153
3. Čiupailaitė-Višnevskė, D. (2014) *Būsto projektai kaip nauja erdvė posocialistiniame mieste*. Disertacija (daktaro). Vilniaus universitetas.
4. Dovey, K. (2009). *Becoming Places: Urbanism/Architecture/Identity/Power*. London and New York: Taylor & Francis Group.
5. Dovey, K. (1999). *Framing Places: Mediating Power in Built Form*. London: Routledge.
6. Finkielsztein, M. (2022) Consumer boredom: boredom as subliminal mood of consumer capitalism; *European Journal of American Studies*, 17-4.
7. Foucault, M. (2017) Kitoniškos erdvės; *Athena: Filosofijos studijos*, Nr. 12, p. 151-159
8. Goffman, E. (1956) *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh.
9. Gottdiener, M. (2001) *The Theming of America: Dreams, Media Fantasies, and Themed Environments*. Oxford: Westview Press.
10. Greimas, A. J. (2011). Topologinės semiotikos linkui; *Baltos lankos*, Nr. 34, p. 144-173
11. Kardelis, N. (2017) Panoramiškumas ir panoptiškumas senovės graikų kultūroje: apie antikines panoptikumo idėjos ištakas; *Athena: Filosofijos studijos*, Nr. 12, p. 50-87
12. Keršytė, N. (2020). Ideologija anapus idėjų; *Athena: Filosofijos studijos*, Nr. 15, p. 169-198
13. Kublickienė, L. (2001). Laisvalaikio sociologija: paradigmos skirtumai; *Filosofija. Sociologija*, Nr. 2, p. 35-42
14. Kohlstedt, K. (2018) „Ville Radieuse: Le Corbusier’s Functionalist Plan for a Utopian „Radiant City”; *99% Invisible*. Prieiga internetu: <https://99percentinvisible.org/article/ville-radieuse-le-corbusiers-functionalist-plan-utopian-radiant-city/> [žiūrėta 2025-05-08]
15. Lagopoulos, Alexandros Ph. (2011). Subjectivism, postmodernism, and social space; *Semiotica*, Nr. 183, p. 129-182
16. Lagopoulos, Alexandros Ph. (2009). The social semiotics of space: Metaphor, ideology, and political economy; *Semiotica*, Nr. 173, p. 169-213
17. Rojek, Ch. (1995). *Decentring Leisure: Rethinking Leisure Theory*. London: Sage publications.

18. Sennett, R. (1994) *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. New York: W. W. Norton & Company.
19. Sonesson, G. (2014) New rules for the spaces of urbanity; *International Journal for the Semiotics of Law*, 27:1, p. 8-21
20. Spracklen, K. et al. (2017). *The Palgrave Handbook of Leisure Theory*. London: Palgrave Macmillan UK
21. „Prie Baltojo tilto Vilniuje atsiras naujas sporto aikštynas”; *Delfi.lt*; 2018-11-15. Prieiga internetu: <https://www.delfi.lt/miestai/vilnius/prie-baltojo-tilto-vilniuje-atsiras-naujas-sporto-aikstynas-79598325> [žiūrėta 2025-05-08]

Iliustracijų sąrašas

Pav. 1 Verslo žinios (2023) *Išskirtiniai biurai Vilniuje: nuo terasos su vaizdu į Nerį iki šefo virtuvės ir sporto salės darbuotojams* [Interneto nuotrauka]. Prieiga per internetą:

www.vz.lt/statyba-nt-2024/2023/08/30/isskirtiniai-biurai-vilniuje-nuo-terasos-su-vaizdu-i-neri-iki-s-efo-virtuves-ir-sporto-sales-darbuotojams [žiūrėta 2025-05-11]

Pav. 2 Baltasis tiltas (2024) *Baltojo tilto aikštynas iš oro (2024 m.)* [Interneto nuotrauka]. Prieiga per internetą: [https://www.baltasistiltas.lt/galerija/baltojo-tilto-aikstynas-is-oro-2024-m./](https://www.baltasistiltas.lt/galerija/baltojo-tilto-aikstynas-is-oro-2024-m/) [žiūrėta 2025-05-11]

Pav. 3 Verslo žinios (2021) *Vilniečiams padovanojo mobilią darbo vietą prie Baltojo tilto* [Interneto nuotrauka]. Prieiga per internetą:

<https://www.vz.lt/daugiau-nei-pelnas/2021/08/24/vilnieciams-padovanojo-mobilias-darbo-vietas-prie-baltojo-tilto> [žiūrėta 2025-05-11]

Pav. 4 Vilniaus miesto savivaldybė (2023) *Vingrių šaltinių skveras* [Interneto nuotrauka]. Prieiga per internetą: <https://vilnius.lt/naujienos/vingriu-saltiniu-skveras> [žiūrėta 2025-05-11]

Pav. 5 MadeinVilnius.lt (2019) *Perkūnkiemyje įsispraus masyvus verslo centras* [Interneto nuotrauka]. Prieiga per internetą:

<https://madeinvilnius.lt/verslas/statybos-vilniuje/perkunkiemyje-isispraus-masyvus-verslo-centras/> [žiūrėta 2025-05-11]

Pav. 6 7 Fridays Perkūnkiemis (2024) [Interneto nuotrauka]. Prieiga per internetą:

https://www.facebook.com/photo.php?fbid=375717145588228&id=100094498364166&set=a.203503922809552&locale=is_IS [žiūrėta 2025-05-11]

SANTRAUKA

Tyrimo objektas – trys Vilniaus viešosios laisvalaikio erdvės: Vingrių šaltinių skveras, laisvalaikio zona prie Baltojo tilto ir poilsio zona Perkūnkiemio rajone. Vingrių šaltinių skveras, anksčiau atlikęs tranzitinio koridoriaus funkciją, miestiečiams kaip viešoji laisvalaikio erdvė atvertas 2022 m.; Neries krantinė ties Baltuoju tiltu dabartinį pavidalą įgijo dėl pastaraisiais keliais metais vykdytų plėtros darbų; Perkūnkiemio laisvalaikio zona rekreacinių erdvių stokojantiems rajono gyventojams tapo prieinama nuo 2023 m. Darbo tikslas – ištirti laisvalaikio paradigmų raišką viešosiose Vilniaus erdvėse.

Šiame darbe buvo laikomasi nuostatos, jog erdviniai kontekstai nėra neutralūs – juose konstruojamos ir reprodukuojamos visuomenėje cirkuliuojančios vertės. Erdvinė organizacija ir pastatytoji forma, perteikia tam tikrus vyraujančius socialinius ir kultūrinius lūkesčius, kurie, formuojant tam tikras palankias erdvines sąlygas, gali natūralizuotis ir „internalizuotis“ individo lygmeniu ir modeliuoti socialines praktikas, tarp jų ir laisvalaikio leidimo būdus.

Tyrimas atskleidė pasirinktose viešosiose erdvėse dominuojančias laisvalaikio paradigmas: postmodernią, orientuotą į vizualumą ir savireprezentaciją; modernią, susijusią su fizinio aktyvumo skatinimu bei socialiniu ugdymu, bei komercinę, kurioje laisvalaikis suprantamas, kaip paslaugų vartojimas. Nors kiekviena tiriama erdvė siūlo skirtingą laisvalaikio modelį, paaiškėjo, jog visoms erdvėms būdingi tam tikri iš anksto numatyti naudojimo scenarijai. Taip pat pastebėta, jog tiriamoms erdvėms būdingas selektyvumas erdvės naudotojų atžvilgiu – erdvinės struktūros implikuojamos praktikos prieinamos tik erdvės naudotojams, kurie atitinka numanomus socialinius, kultūrinius ir ekonominius lūkesčius.

ABSTRACT

This thesis examines three public leisure spaces in Vilnius – Vingrių šaltinių square, the recreational area near the Baltas tiltas, and the Perkūnkiemis leisure zone – through the lens of Greimassian semiotic analysis. The study explores how spatial structures produce leisure meanings, emphasizing the relationship between spatial form and social meaning.

This study operates on the premise that spatial contexts are not neutral: they produce the values circulating in society. Spatial organization and built form embody dominant social and cultural meanings which, under favorable spatial conditions, may become naturalized and internalized at the individual level, shaping social practices – including those related to leisure.

Applying Greimassian semiotics as methodological approach, the research identifies three dominant leisure paradigms in the selected public spaces: a postmodern paradigm focused on visual self-representation; a modern paradigm centered on physical activity and social order; and a commercial paradigm in which leisure is understood as the consumption of services. Although each site reflects a distinct model of leisure, the study reveals a common reliance on predetermined usage scenarios. Moreover, a selective logic is observed: the practices implied by spatial structures are accessible primarily to users who meet certain implicit social, cultural, and economic expectations.